

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

ISSN: 2687-5675

Sayı/Issue 26 (Eylül/September 2026), s. 114-137

Geliş Tarihi-Received: 28.07.2026

Kabul Tarihi-Accepted: 30.09.2026

Araştırma Makalesi-Research Article

DOI: 10.5281/zenodo.23022304

Çin ve Doğu Türkistan'da Türkoloji: Devlet Politikalarıyla Zamansal Örtüşme Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme (1949-2017)*

Chinese and East Turkestan Turkology: A Bibliographical Review of Temporal Overlap with State Policies (1949-2017)

Adilcan ERUYGUR**

Öz

Bu çalışma, Çin ve Doğu Türkistan'da Türkoloji alanındaki niceliksel durumu, üç temel bibliyografik kaynak ve Uygur diasporasındaki dijital kütüphaneleri kullanarak inceler. Kavramsal ve kuramsal çerçeve; Çinileştirme, tek tipleştirme, homojenleştirme ve birleşme-bütünleşme süreçleri, *Çin ulusu* (Zhonghua Minzu) kavramı üzerine kuruludur. Çalışma, bibliyometriyi sosyal baskı mekanizmalarını ve disiplinler dönüşümleri izleme aracı olarak ele almaktadır. Çin ve Doğu Türkistan'da Türkolojinin oryantalizmden ayrı bir disiplin olarak kurumsallaşma süreci tematik ve kronolojik olarak değerlendirilmektedir. Yöntem bölümünde, odaklanmış ve kapsamlı olmak üzere iki veri çıkarma tekniğiyle çapraz doğrulama yapılarak 3816 bibliyografik kayıdan altı disipline göre bibliyometrik analizi sunulmaktadır. Sonuçlara göre, üretim 1980'den 2003'e kadar yüksek seviyede kalmış, 2002'de 256 kayıtlı zirve yapmıştır. 2004-2009'da Edebiyat alanı en belirgin düşüşü gösterirken Dil alanı istikrarını korumuştur. 2010'dan sonra ise tüm disiplinlerde önemli bir yavaşlama gözlemlenmiştir. Bu eğilim, 2014 *Şiddet ve Terörizme Karşı Kampanya*, 2016 kurumsal atamalar, uzman tutuklamaları ve tasfiyelerle siyasi gelişmeler arasında güçlü zamansal bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Uygur, Türkoloji, bibliyometrik, Uygurca, Çin

Abstract

This paper traces the quantitative state of the field of Turkology in China and East Turkestan through three basic bibliographic sources and digital libraries in the Uyghur diaspora conceptual and theoretical framework. The processes of Sinicization, standardisation, homogenisation and unification-integration are based on the concept of the Chinese nation (Zhonghua Minzu). This study considers bibliometrics as a tool for tracing mechanisms of social pressure and disciplinary transformations. The analysis is thematic and chronological of the institutionalization of Turkology as a separate discipline within the framework of Orientalism in China and East Turkestan. In the method section, we conduct a bibliometric analysis of 3816 bibliographic records from six disciplines, cross-validating two data extraction techniques: focused and comprehensive. Results indicate that high production occurred during 1980-2003, with the peak in 2002 with 256 registrations. The most significant reduction was observed in the Literature field, and the Language field remained unaffected.

* Bu çalışma, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan *Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yapılan Türkoloji Çalışmalarının Bibliyografyası* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Dr., Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Koordinatörlüğü, e-posta: adilcan.eruygur@gselecuk.edu.tr. ORCID: 0000-0001-8156-004X.

There was a large drop in all disciplines after 2010. This trend indicates a tight timing link between political developments and the 2014 Campaign Against Violence and Terrorism, 2016 institutional appointments, expert arrests and purges.

Keywords: East Turkistan, Uyghur, Turkology, bibliometrics, Uyghur language, China.

Giriş

Doğu Türkistan, Türk dilinin, tarihinin ve yazılı mirasının en eski katmanlarından bazılarını barındıran bir bölgedir. İlk yazılı Türk edebiyatı ve hukuk belgeleri burada üretilmiş ve bu topraklar, Mahmud el-Kaşgari, Yusuf Hacıb ve Ali Şir Nevai gibi şahsiyetlerle ilgili Türkoloji çalışmalarının temel merkezi olmuştur (Arat, 1969, s. 5-7). Günümüzde bu kadim mirasın bilimsel incelenmesi, zaman zaman iç içe geçen iki ayrı yol izlemiştir: 18. yüzyıl Avrupa Oryantalizminde kurulan ve daha sonra Rus akademik kurumunun sınırları içinde gelişen “dışsal” Türkoloji ve 20. yüzyılın ortalarından itibaren Çin ve Doğu Türkistan’da, devletin etkisi altında, kısmen Çinli, Uygur, Kazak ve diğer Türk araştırmacılar tarafından kurulan “içsel” Türkoloji. Bu çalışmanın temel argümanı, özellikle Çin Halk Cumhuriyeti ve Doğu Türkistan’da Çin devletinin gölgesinde Çinli, Uygur, Kazak ve diğer Türk kökenli akademisyenler tarafından üretilen Türkoloji literatürünün, yalnızca bağımsız bir akademik gelenek olarak değil, aynı zamanda Çin devletinin Türk lehçeleri, tarihi ve kimliğiyle ilgili olarak inşa ettiği daha geniş siyasi-teorik çerçeve içinde de anlaşılması gerektiğidir. Buna göre, aşağıdaki 2. Bölüm, Çinileştirme, *Çin ulusu* (Zhonghua Minzu) kavramlarını içeren tarihsel-kurumsal anlatıya geçmeden önce bu çerçeveyi daha ayrıntılı olarak ele almaktadır.

Mevcut literatürde, bu iki yörüngenin sistematik bir bibliyografik ayrımı nadiren gerçekleştirilmiştir. Wang (1994) ve Sartekin (2004), esas olarak sınıflandırma mantığı kullanarak alandaki yayınları derleyen katalog benzeri çalışmalar üretmişlerdir, ancak bu yayınların zamanlamasını ilgili dönemlerdeki Çin’in ulus ve milliyet politikalarıyla ilişkilendiren analitik bir çerçeve sunmamışlardır. Benzer şekilde, Koraş (2024), Shen ve Işık (2020) ve Yakup (2025) tarafından derlenen bibliyografyalar güncel materyali kapsamada yardımcı olmuştur, ancak yayın hacmini 1957’deki Yüz Çiçek Hareketi’nin sonu ve ardından gelen “Sağ Kanata Karşı Mücadele” kampanyası, 1966-1976 Kültür Devrimi, 1978 sonrası reform ve dışa açılma dönemi, 2009 Urumçi olayları ve 2016-2017’den itibaren yoğunlaşan “yeniden eğitim” politikaları gibi siyasi dönüm noktalarıyla sistematik olarak karşılaştırmamışlardır. Bu çalışmanın veri tabanının üçüncü katmanı, yazarın yüksek lisans tezi olan “Çin Halk Cumhuriyeti’nde Türkoloji Çalışmaları Bibliyografyası” (2019) olup, bu tez mevcut makalenin doğrudan kaynağı ve genişletilmiş versiyonudur. Bu anlamda, söz konusu tez hem veri setinin ana parçalarından biri hem de bu makalenin analitik başlangıç noktasıdır. Bu araştırma, incelenen dönemde yayın hacmindeki değişiklikler ile devletin milliyetler ve dillerle ilgili politikası arasında zamansal bir ilişki kurarak, yukarıdaki tezde özetlenen betimleyici bibliyografik çalışmayı derinleştirmeyi ve genişletmeyi amaçlamaktadır.

Bu nedenle çalışma, betimleyici bibliyografya, bibliyometrik analiz ve nitel insan hakları verilerinin hibrit bir metodolojisini kullanmaktadır. 3816 kayıttan oluşan veri seti, altı tematik alt başlık (Dil, Edebiyat, Tarih, Halk Bilimi, Kültür ve Sanat, Diğer Konular) altında düzenlenmiş ve yayın yılına göre zaman serisine dönüştürülmüştür. Bu seri, Çin Halk Cumhuriyeti’nin kuruluş dönemi, Kültür Devrimi ile kesintiye uğrayan dönem, 1980’ler ve 1990’lardaki göreceli liberalleşme dönemi ve 2009 sonrası güvenlikleştirme dönemi gibi geniş ölçüde birbirinden ayrılabilir siyasi dönemlerle karşılaştırılmıştır.

Nedensellik iddiasında bulunmuyoruz, bunun yerine yayın hacmindeki artış ve azalışların bu siyasi aşamalarla zaman içinde ne kadar korelasyon gösterdiğini tanımlamak istiyoruz.

Bu çalışmanın geri kalanının düzeni şu şekildedir: 2. Bölümde, yukarıda tanıtılan siyasi-teorik çerçeve, özellikle Çinleştirme ve *Çinli ulus* (Zhonghua Minzu) kavramları daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. 3. Bölümde, veri setinin üç katmanlı bibliyografik kaynak yapısı ve üç dijital arşiv sunulmaktadır. 4. Bölümde, akademik vakaların ve kurumsal tasfiyelerin nitel sonuçları gösterilmektedir. Veriler, insan hakları örgütlerinin raporlarından alınmıştır. 5. Bölümde, veri toplama metodolojik sorunları ve çıkarım teknikleri tartışılmaktadır. 6. Bölümde, bibliyometrik bulgular alt başlıklar ve dönemler halinde sunulmaktadır. 7. Bölümde ise çalışmanın bulguları ve sınırlılıkları tartışılmaktadır.

1. Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Problemi

Makale üç farklı araştırma metodolojisini bütünlendirmektedir. Metodolojik olarak, açıkça belirtmek çok önemlidir. Bu çok yönlülük en başından itibaren mevcuttur. İlk metodoloji teorik-kavramsaldır: Çin devletinin Türkoloji konuları olarak dil, tarih ve kültüre bakış açısını etkileyen siyasi-ideolojik yapı, ilgili sosyal bilim literatürüne dayanarak dile getirilmiştir. Alternatif yöntem ise tarihsel-kurumsal yaklaşımdır. Süreç, Türkolojinin Oryantalizmden ayrıştırılmasıyla başlar ve Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki kurumsallaşma aşamalarının, dil standardizasyonu ve tarihsel araştırmayı kapsayan ayrıntılı bir tarihsel anlatımını sunar. Üçüncü bileşen ise bibliyometrik analizdir. Bu belge, tek bir bibliyografik derlemeden elde edilen zamansal seri verilerinin nicel bir incelemesini sunmaktadır. Üç bölüm de farklı ispat kriterlerine uymaktadır. İlk nokta kavramsal tutarlılık ve ilgili literatüre bağlılığın gerekliliğini vurgularken, sonraki nokta kaynak güvenilirliğinin ve tarihsel söylemin önemini, son nokta ise veri bütünlüğü, ölçüm geçerliliği ve istatistiksel ihtiyatlılığın gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu üç bölümün birleşimi Tartışma bölümünde yer almaktadır, ancak bu birleşmenin nedensel olmaktan ziyade yorumlayıcı bir niteliğe sahip olduğu en başından açıkça belirtilmiştir.

Araştırma soruları şu şekilde ifade edilmiştir: Doğu Türkistan'da Türkoloji yayınlarının zaman içindeki gelişimi nasıl olmuştur? Peki bu değişimin zamanlaması Çin hükümetinin bölgeye yönelik politikasının aşamalarıyla ne kadar örtüşmektedir? Bu örtüşme, Çin devletinin dil ve kültür politikalarının teorik temelleriyle ne ölçüde paralellik göstermektedir? Mevcut veri seti ve metodoloji, Bölüm 5'te detaylandırılacak olan nedensel bir iddiayı değerlendirmek için uygun olmadığından, araştırma nedensellik yerine korelasyon açısından ifade edilmiştir.

2. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

2.1. Bir Yaklaşım Olarak Bibliyometri

Bibliyometri, sosyoloji ve bilim tarihi kapsamında, bilimsel yayınların niceliksel analizi yoluyla bilimsel bir disiplinin veya araştırma alanının üretkenliğini, eğilimlerini ve sonuçlarını göstermeyi amaçlayan bir tekniktir. Disiplinin teorisinin temel kavramları öncelikle üç kişiye atfedilir. Bibliyometri alanında ufuk açıcı bir çalışma, Derek de Solla Price'ın 1963 tarihli çalışması *Little Science, Big Science*'dir (Az Bilim, Büyük Bilim); bu çalışma, bilimsel yayınların çıktılarının üstel büyüme eğilimlerine bağlı olduğunu ve niceliksel ölçümler kullanılarak izlenebileceğini göstermektedir. Robert K. Merton, bilim

sosyolojisi üzerine yaptığı çalışmasında özellikle 'Matthew etkisi'ni incelemiştir (1968: 56-63). Bu etki, bilimsel tanınma ve performansın, bilim insanlarını ödüllendiren kurumsal sistemlerle (prestij, kaynaklar, atıflar vb.) yakından ilişkili olduğunu belirtir. Başka bir deyişle, bilimin başarısı yalnızca bilimin kendi iç kurallarına değil, aynı zamanda sosyal ve politik faktörlerin etkisine de bağlıdır. Bu görüş, bir bilim alanındaki yayın sayısının artmasının veya azalmasının nedenlerini birlikte açıklayan entelektüel nedenleri (yeni fikirler, teoriler) ve kurumsal ve sosyal faktörleri (kaynak dağılımı, prestij, politika) eş zamanlı olarak analiz etmemizi sağlar. Bunun tersine, Eugene Garfield, bir değerlendirme aracı olarak alıntı indeksleme ve organize alıntı analizine öncülük etmiş ve böylece bibliyometriyi pratik bir araştırma metodolojisine dönüştürmüştür (1972, s. 471-479).

Bu üç bilim insanına dayanarak bibliyometrik yaklaşım, ölçülebilir ölçümler kullanarak bir alanın üretim hacmindeki değişiklikleri belgelemeyi amaçlamaktadır; faydası, öznel önyargılardan uzak, geniş bir zaman aralığını kapsayan tekrarlanabilir bir açıklama sunma yeteneğinde yatmaktadır. Metodolojinin dezavantajları da faydaları kadar önemlidir: (i) yayın sayıları gibi bibliyometrik ölçümler yalnızca miktarı gösterir; çalışmanın doğası, özgünlüğü veya bilimsel önemi hakkında fikir vermez; (ii) tek bir veri kaynağına dayanan bibliyometrik analizler, o kaynağın kapsam özellikleri (hangi çalışmaların dahil edildiği ve hangilerinin çıkarıldığı dahil) dikkate alınmadan yorumlanamaz; (iii) geleneksel alıntı ve yayın değerlendirmeleri, akademik alıntı ağlarının nispeten açık ve merkezi olarak kataloglandığı ortamlar için formüle edilmiştir; bu çalışmada olduğu gibi, merkezi bir uluslararası indeks yerine tek bir tezin bibliyografyasından türetilen bir veri setine uygulandığında klasik varsayımların geçerliliğine ilişkin bir tartışma olmalıdır. Bu makale, sonraki bölümlerde bu sınırlılıkları inceleyerek ilerlemeyi amaçlamaktadır. Öncelikle Çin devletinin dil ve tarih politikalarına ilişkin teorik çerçeve çizilmekte, ardından Türkolojinin kurumsal ve tarihsel evrimi niteliksel olarak incelenmekte, ardından metodolojik ve veri sınırlamalarına ilişkin kapsamlı bir tartışma yapılmakta, ardından yalnızca tanımlayıcı sonuçlar sunulmaktadır ve son olarak bu sonuçlar, nedensellik öne sürülmeden teorik ve tarihsel-niteliksel materyalle birlikte yorumlanmaktadır.

Çalışmanın geri kalanı şu şekilde düzenlenmiştir: 2. Bölüm, Kavramsal ve Teorik Çerçeve, bir yöntem olarak bibliyometriyi ele almakta ve Çin devletinin Türk dili, kültürü ve tarihsel anlatılarına ilişkin algısının teorik bir genel bakışını sunmaktadır. 3. Bölümde, Çinileştirme bağlamında tek tipleştirme, homojenizasyon ve birleşme/entegrasyon tartışılmaktadır. 4. Bölüm, Türkolojinin Oryantalizmden Çin ve Doğu Türkistan'a yönelmesi yoluyla kopuşunu ve bölgedeki Türkolojinin kurumsallaşma sürecini ele almaktadır. 5. Bölüm, veri tabanını, veri toplama sürecini, çapraz doğrulama için kullanılan iki bağımsız veri çıkarma yöntemini ve çalışmanın ve metodolojinin sınırlamalarını tartışmaktadır. Bulgular, 6. Bölümde yıllık yayın sayısı ve alan dağılımı açısından sunulmaktadır. 7. Bölümde bibliyometrik eğrinin teorik ve politik bağlamları ele alınmaktadır. Çalışma, 2010-2016 yılları arasında güvenlikleştirmenin, sıkı karşı önlemlerin ve Çinileştirme anlatısının ortaya çıkışını ve 2016 sonrasındaki kurumsal tasfiye gerçeklerini akademik örnekler ve kaynakça referanslarıyla analiz etmektedir. Çalışma, Sonuç bölümüyle sona ermektedir.

2.2. Kuramsal Çerçeve: Çin Devletinin Türk Dili, Kültür ve Tarihsel Anlatılara Bakış Açısı

Çin Ulus (Zhonghua Minzu) anlayışı ve bunun Çin devletinin Türk dili, tarihsel anlatılar ve bilgi üretimi yorumuna etkisi, devlet merkezli tarih yazımı yaklaşımıyla birlikte, daha sonra incelenecektir. Bu anlayışın somut politika mekanizması olarak ele alındığı Çinleştirme süreci, bu sürecin unsurları olan *tekipleştirme*, *homojenleştirme*, *birleşme/bütünleşme* ile birlikte, bu teorik çerçevenin 2.1 bölümünde özetlenen makalenin geri kalanıyla bağlantısı da ele alınacaktır. Bu makalede incelenen *Çin Ulus* (Zhonghua Minzu) anlayışı, hükümet merkezli tarihsel anlatılar ve bilginin siyasi uygulaması çerçevesinde, Çin hükümetinin Türk lehçeleri ve kültürleri ile özellikle Türkoloji alanındaki akademik araştırmalara yönelik tutumunu temsil etmektedir. Bu durum, akademinin bağımsızlığını varsayan geleneksel bilim sosyolojisi yaklaşımlarıyla çelişmektedir. Devletin resmi anlatısında, Kazakça, Uygurca ve diğer Türk lehçeleri, tarihleri ve kültürleriyle birlikte, ayrı çalışma konuları olarak değil, *Çin ulus* (Zhonghua Minzu) olarak bilinen daha geniş bir kimliğin bileşenleri olarak kabul edilmektedir. *Çin ulus* (Zhonghua Minzu) kavramı ilk olarak 20.yüzyılın başında Liang Qichao tarafından ortaya atılmış, ancak 1988'de Fei Xiaotong'un *Çoğullukta Birlik* (duoyuan yiti, 多元一.) teziyle daha teorik bir çerçeveye evrilmiştir. James Leibold'un belirttiği gibi, çağdaş Çin'de tarihsel olarak bir arada var olmuş ve etkileşimde bulunmuş 56 millet (minzu), kültürel ve dilsel çeşitliliklerine rağmen, birleşik ve organik bir *Çin ulus*'nun temel unsurlarını oluşturmaktadır. 1980'lerden beri bu tez, Çin Komünist Partisi'nin resmi söylemine hızla entegre edilmiş ve milliyetlerle ilgili politikalar için önemli bir teorik çerçeve olarak ortaya çıkmıştır.

Çin ulus (Zhonghua Minzu) anlayışı, Doğu Türkistan'daki Türkoloji için iki doğrudan sonuç doğurmaktadır. Birincisi, bu paradigma içinde, Uygur, Kazak ve diğer Türk halklarının anlatısı, *Çin ulus*'nun kolektif ve kadim mirasının ayrılmaz bir bileşeni olarak yeniden yorumlanmaktadır (Guówùyuàn Xīnwén Bàngōngshì, 2019: 1-16); Resmi anlatıda, bu halkların ayrı bir Türk kimliğine sahip olduklarına veya dünyadaki diğer Türk halklarıyla ortak bir kültürel ve tarihi bağa sahip olduklarına dair çeşitli bilimsel iddialar potansiyel bir siyasi tehdit olarak algılanmaktadır (Baranovitch, 2010, s. 110-112; Clarke, 2011, s. 95-98). İkinci olarak – ve bu makalenin konusuyla yakından bağlantılı olarak – ortak bir Türk kültürel mirasına ilişkin bilimsel araştırmalar (Divanu Lugati't-Türk veya Kutadgu Bilig gibi klasik metinler gibi), resmi anlatı içinde hem pan-Türkizm hem de pan-İslamcılığı kapsayan) olarak bilinen siyasi girişimin bir bileşeni olarak yeniden yorumlanabilmektedir; bunun özel örnekleri aşağıda Bölüm 4.2.1'de ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu ikili sonuç, *Çin ulus* (Zhonghua Minzu) anlayışının yalnızca tarihsel bir açıklama çerçevesi olarak değil, aynı zamanda bilimsel araştırmaların meşruiyetini tanımlayan normatif bir sınır olarak da hizmet ettiğini göstermektedir.

Bu kuramsal çerçevenin somut kurumsal karşılığı, Çin hükümetinin Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan'daki bilgi üretme modelidir. Bu çerçeve, bilimsel araştırmaları devlet kurumları içinde bütünleştirir ve araştırma gündemini güvenlik ve ulusal politika ile uyumlu hale getirir. Model, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan hemen sonra Pekin Üniversitesi, Merkezi Azınlıklar Enstitüsü ve Çin Sosyal Bilimler Akademisi gibi kurumlarda dil araştırma gruplarının kurulmasıyla resmileştirilmiştir. Bu kurumlar tarafından üretilen veriler – sözlükler, gramer analizleri, tarihi anlatılar – devletin dil standardizasyonu ve ulusal sınıflandırma girişimleri için araç görevi görmüştür. James Leibold, Çin'in 1950'lerdeki milliyet sınıflandırma projesinin (minzu

shibie) hükümet emriyle yürütülen etnografik ve dilbilimsel araştırmaları içerdiğini göstermiştir (2007, s. 8-15).

Bu, bilgi ve güç arasındaki ilişkinin tarihsel bir örneğini temsil eder; burada akademik sınıflandırma doğrudan idari ve siyasi sonuçlar doğurur. Leibold'un daha sonraki karşılaştırmalı politika analizi, bu metodolojinin Xi Jinping döneminde yoğunlaştığını ve kültürel çoğulculuğu kabul eden *çeşitlilik içinde birlik* anlatısından, açıkça asimilasyonu hedefleyen bir *kaynaşma* (交融) politikasına dönüştüğünü göstermektedir (Leibold, 2013, s. 2-4). amestown Vakfı'nın *Çin Özeti* yayınının editörü Arran Hope tarafından analiz edilen 2025 tarihli Sincan Beyaz Kitabı, bölgeyi Çin medeniyetinin *kutsal toprağı* olarak nitelendiren ve böylece tarihsel ve kültürel olarak birleşik bir Çin ulusal kimliği arayışında bölgesel kültürel farklılıkların ortadan kaldırılmasını haklı çıkaran, devlet merkezli tarih yazımının yaygın bir örneğini teşkil etmektedir (Hope, 2025, s. 1-6).

3. Çinlileştirme: Tek Tipleştirme, Homojenleştirme, Birleşme/Bütünleşme

Çince *hanhua* (汉化) veya güncel resmi terminolojide *zhongguohua* (中国化) olarak bilinen Çinlileştirme, *Çin ulusu*'nun (*Zhonghua Minzu*) kavramsallaştırılmasının hayata geçirildiği somut politika mekanizmasını ifade eder. Bu kavram başlangıçta Doğu Türkistan çerçevesinde dile getirilmiş ve *dini uygulamaları Çin koşullarıyla uyumlu hale getirme* veya *yaygın* kullanımıyla *dinin Çinlileştirilmesi* (宗教中国化) söylemini vurgulamıştır. Uygur İnsan Hakları Projesi'ne (UHRP) bağlı bir araştırmacı olan Nicole Morgret'e göre, Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Pekin'de düzenlenen Din İşleri Konferansı sırasında bu politikayı resmi duruş olarak ilan etmiştir (2018, s. 3-4). *Çinlileştirme*'nin akademik literatürdeki karşılığı, idari, dilsel ve kültürel boyutlarda merkezi bir standart lehine bölgesel farklılıkların azaltılması olgusu olarak nitelendirilir. James Millward'ın Qing döneminden (1644-1912) günümüze uzanan Doğu Türkistan tarihini kapsamlı biçimde ele aldığı araştırmasında, 1950-1980 dönemi ile 2000'lerden sonraki asimilasyon politikaları incelenmiştir (2007, s. 231-232). Gardner Bovingdon'ın monografik incelemesi de Çin Halk Cumhuriyeti yönetimi altında Uygur kimliğinin evriminde benzer bir olguya işaret etmektedir: ona göre, sıradan protesto eylemleri bile Uygurların kolektif kimliğini ve Çin ulusundan ayrı bir kimlik sürdürme kararlılığını güçlendirmektedir (2010, s. 86).

Bu makale bağlamında, *Çinlileştirme*, birbirine bağlı ancak birbirinden farklı üç alt süreçten oluşacak şekilde tanımlanmaktadır. *Tek tipleştirme* (统一化), çok sayıda yerel dilin, yazı sisteminin ve idari prosedürün (örneğin, Uygur alfabesi birçok değişikliğe uğramıştır) merkezi bir norma göre standartlaştırılmasını ifade eder. *Homojenleştirme* (同质化), Uygurca gibi Türk lehçelerinin eğitim, medya ve toplumsal bağlamlarda kısıtlanmasını ve Mandarin Çincesinin baskın iletişim dili olarak kurulmasını ifade eder. Darren Byler (2021), Adrian Zenz (2019), Sean R. Roberts (2020) ve Nathan Ruser (2020) gibi akademisyenler tarafından yapılan saha araştırmaları, uydu değerlendirmeleri ve görüşmeler, Uygurların yoğun olarak yaşadığı bazı bölgelerde, beş yaşın altındaki çocukların yaklaşık %70'inin Çince eğitim veren "tam daldırma Çince anaokulları" (full immersion Chinese kindergartens) yerleştirildiğini, ebeveynlerinin ise kamplarda, hapishanelerde veya fabrikalarda tutulduğunu göstermektedir (Zenz, 2019, s. 16). Bu kurumlar, Çin tarafından organize edilen Doğu Türkistan'daki kapsamlı izleme mekanizmasının bir parçasını oluşturmaktadır. Öte yandan, *Birleşme/Entegrasyon* (一体化), kültürel ve tarihsel farklılığın söylemsel olarak özümsemesidir; görünüşte *Çin ulusu*'nun (*Zhonghua Minzu*) *çoğulluk içinde birlik* söylemi aracılığıyla bunu kabul eder, ancak

aslında onu siler – yani, farklılığı inkâr etmez, ancak *her zaman aynı bütünün bir parçasıdır* diyerek farklılığı anlamsız hale getirir (Grose, 2019, s. 15). Aşağıda, akademik ve kurumsal tasfiyelerin somut örneklerinde, bu üç sürecin Türkoloji alanı üzerindeki etkisi ele alınacaktır.

Daha önce oluşturulan teorik çerçeve, bu makalenin geri kalanı için iki işlevi yerine getirmektedir. İlk olarak, 3-4. bölümlerde tanımlanan tarihsel-kurumsal anlatı için yorumlayıcı çerçeveyi oluşturmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nde Türkolojinin kurulması, yalnızca bilimsel bir alanın doğal bir ilerlemesi olarak değil, aynı zamanda yukarıda bahsedilen devlet merkezli bilgi üretme paradigmasının bir yansıması olarak da yorumlanmalıdır. İkinci olarak, tartışma bölümü bibliyometrik sonuçların yorumlanması için bir yapı sunmaktadır: 2010 sonrası önemli düşüş, yalnızca belirli güvenlik protokollerinin bir sonucu olarak değil, aynı zamanda Çin ulusu'nun (*Zhonghua Minzu*) anlayışının ve Türkoloji alanını etkileyen Çinleştirme politikasının sistemik bir sonucu olarak da görülebilir. Bununla birlikte, daha sonra vurgulanacağı gibi, bu teorik çerçevenin bibliyometrik sonuçlarla birlikte yorumlanması analitik bir çabayı oluşturmaktadır.

4. Türkolojinin Çin ve Doğu Türkistan'a Yönelmesi: Oryantalizm'den Bir Ayrılış

Doğu Türkistan'a ilgili modern anlamdaki ilk bilimsel çalışmalar 18. yüzyıla dayanmaktadır. Bu çalışmalar, 19. yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkan Oryantalizmin bir parçası olarak şekillenmiştir. Oryantalizmin doğuşu, Batı Avrupa ülkelerinin özellikle siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda doğu ülkeleriyle kurduğu birçok ilişki nedeniyle doğu toplumlarının kültürünü, tarihini ve sosyal yapısını anlama ihtiyacından kaynaklanmıştır (Bulut, 2007, s. 429). Bu ihtiyaç, Oryantalizmin bir alt alanı olarak Sinoloji'nin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 18. yüzyılda Çin'e yerleşen Antoine Gaubil ve Alexander Wylie gibi Hristiyan misyonerler, astroloji, denizcilik bilimi ve biyoloji gibi Çin bilim alanlarını incelemiş ve bulgularını Batı bilim camiasıyla paylaşmışlardır (Komisyon, 1985, s. 56).

Çin'de yaşamış Fransız bilim insanı Joseph de Guignes, eski Türkler ve Uygurları inceleyen ilk Batılı bilim insanıydı. Türklerin genel durumu hakkında zengin bilgiler içeren beş ciltlik bir seri (1756-1758) yayınladı (Sari, 2017, s. 346). Alman Sinolog ve Türkolog Julius Heinrich Klaproth (1783-1835) özellikle Doğu Türkistan ve Uygur Türkleriyle ilgilenmiş ve "Çin Yıllıkları"nı (中国史籍) ana kaynak olarak kullanarak Orta Asya'nın tarihsel anlatısı üzerinde çalışmıştır. Fransız oryantalistler S. Julien, E. Chavannes ve öğrencisi P. Pelliot, Türkolojinin gelişimine büyük katkıda bulunmuşlardır (Kırpık, 2008, s. 252).

1725 yılında Rusya Kralı I. Petro, St. Petersburg Bilimler Akademisi'ni kurarak Rus ve uluslararası oryantalistlerin araştırma yapmalarına olanak sağlamıştır. Bunlardan biri, Doğu Türkistan'ı inceleyen ilk Rus bilim insanı N. Y. Biçurin'dir. Biçurin, Çin kaynakları konusunda büyük bir uzmandı ve üç cilt yayınladı: "Orta Asya'da Yaşayan Eski Halklar Hakkında Materyaller" (1851) ve "Eski ve Günümüz Jungar Ovası ve Türkistan'ın Genel Durumu" (1829) (Aristov, 2014, s. 6). Fransa'dan sonra, İngiliz araştırmacılar da Avrupa'da Uygurlar üzerine bilimsel araştırmalar yürüttüler. Ancak Batı araştırmaları, niceliksel olarak daha az katkıda bulunmuştur. Rusya'da eğitim görmüş Kazak tarihçi, etnograf ve folklorist Çokan Valikhanov (1835-1865), Uygurların tarihi ve Doğu Türkistan'ın ekonomik, coğrafi ve sosyal özellikleri hakkında bilgi toplamak için 1858-59 yıllarında tüccar kılığına girerek Kaşgar'a gitti. Daha sonra "Kaşgar Yolculuğu (1858-

1859)” ve “Dzungarya ve Altı Şehir Üzerine Notlar” başlıkları altında bilimsel raporlar yayınladı (Kalkan, 2016, s. 653). Antik Yunan, Roma, Çin, Orta Çağ Arap-Fars ve Türk kaynaklarına dayanarak iki ciltlik “Doğu Türkistan – Çin Türkistanı” adlı eserini yazan V. V. Grigoryev, “Karahanlı Hanlığı” siyasi terimini bilimsel kullanıma kazandırdı (Erşidin, 2001, s. 9). Özellikle, Alman Sinoloji ve Türkoloji bilgini Julius Heinrich Klaproth’un ve İslam araştırmaları ve Türkolojiye önemli katkılarda bulunan Vasili Bartold’un (1869-1930) “Müslüman Kültürü” ve “Türkistan” (Eyice, 1992, s. 85) adlı eserleri, Türkistan’ın Türk tarihine dair anlayışı geliştirdi. Bu dünya çapındaki araştırma ağında, İngiliz Türkolog Sir Gerard Clauson (1891-1974), tarihsel Türkçe sözlükbilimi alanındaki başarılarıyla özel bir yere sahiptir (Woodhead, 1993, s. 48). Ayrıca, 19. yüzyılın sonlarında kurulan ve geliştirilen Türkoloji Araştırma Enstitüsü (TİA), bu küresel bilimsel ağı kurumsallaşmasına yardımcı olmuştur (Erşidin, 2001, s. 9).

19. yüzyılın sonlarında, gazeteci ve etnograf Nikolay Yadrintsev, Rus Coğrafya Derneği tarafından Moğolistan’a gönderildi. Yadrintsev’in 1889’da Orhon Nehri kıyısında Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarını tesadüfen keşfetmesi, dünya çapında Türkoloji çalışmalarında önemli bir dönüm noktası oldu (Ercilasun, 2013, s. 149). Bu keşiften sonra Finlandiya Arkeoloji Derneği bir heyet gönderdi ve bu heyet 1892’de yazıtların bir derlemesini yayınladı. Yazıtlar, Danimarkalı dilbilimci Vilhelm Thomsen ve Rus bilim insanı W. Radloff tarafından incelendi. Tonyukuk Anıtı, 1897’de F. Klementz tarafından keşfedildi (Ata, 2011, s. 61-66). Orhon yazıtlarının keşfi, Eski Uygurca üzerine yoğun bir çalışma başlattı. 1870 yılında Hermann Vámbéry, Kutadgu Bilig’in büyük bir bölümünü Almancaya çevirdi. 18. yüzyılda Oryantalizmin bir alt alanı olarak ortaya çıkan Doğu Türkistan çalışmaları, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Türkolojinin ayrı bir disiplini olarak kabul edilmeye başlandı (Bulut, 2007, s. 429; Kırpık, 2008, s. 252).

T. D. Forsyth’in 1873 diplomatik misyonunda görevli bir hekim olan Henry Walter Bellew (1834-1892), 1875 yılında Doğu Türkçesi ve Farsça dillerinde Sincan tarihi ve bölgesel sözlükleri içeren bir rapor yayınladı. Bu, Batı’da Doğu Türkçesi üzerine yapılan ilk çalışmalardan biridir (Sülayman 2013). Doğu Türk dilleri üzerine yapılan ilk büyük ölçekli dilbilimsel çalışma, Kaşgar’daki İngiliz siyasi temsilcisi Robert Barkley Shaw (1839-1923) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bölgenin dil yapısı için temel bir referans olarak, Shaw’ın Kalküta’da yayımlanan iki ciltlik eseri, Doğu Türkistan’da Konuşulan Türk Dilinin Bir Taslağı: Dilbilgisi ve Sözlük (1878), kullanılmıştır (1878, s. 209-226). Sözlüğünde Uygur kültürü ve mitolojik inançları hakkında açıklayıcı yorumlar (rambal, kusunac, yağruni, sinci, arbakci, kozluk) yer almaktadır ve F. Yıldırım tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Uçar, 2017; Yıldırım, 2016). Thomas Douglas Forsyth (1827-1886), 1873 civarında Yarkend, Kaşgar ve Loptuk’a yaptığı diplomatik görevler sırasında dönemin siyasi ve coğrafi bilgilerini aktardı (Hällzon vd., 2024, s. 4-18).

Sir George Macartney (1867-1945), 1890-1918 yılları arasında Britanya’nın Kaşgar Konsolosu olarak görev yapmış, “Büyük Oyun” döneminde stratejik bir rol üstlenmiş ve Aurel Stein, Albert von Le Coq gibi araştırmacılara ev sahipliği yapmıştır. Lady Macartney’nin (1931) *An English Lady in Chinese Turkestan* adlı anıları ile Nightingale ve Skrine’in (1973/2013) *Macartney at Kashgar* adlı çalışması, bölgenin siyasi ve toplumsal tarihi için önemli kaynaklardır (R. C. F. S., & MacArtney, 1932, s. 425). Clarmont P. Skrine (1888-1974), 1922-1924 dönemi Kaşgar Konsolosu olarak *Chinese Central Asia* (1926) adlı eseriyle bölgenin coğrafi ve etnografik betimlemesini sunmuştur (Waugh, 1999, s. 303).

Sir Aurel Stein (1862-1943), Britanya Hindistanı adına Doğu Türkistan (1900-1916) ve Loptuk seferlerini yürütmüştür (Banerjee, 2022; Hällzon et al., 2024). Stein’in *Serindia* (1921, 5 cilt), *Innermost Asia* (1928, 4 cilt + atlas) ve *On Ancient Central-Asian Tracks* (1933) adlı eserleri, Orta Asya arkeolojisi ve el yazması çalışmaları için temel başvuru kaynaklarıdır. Sven Hedin (1865-1952), 1890-1935 yılları arasında Doğu Türkistan’ın

çeşitli merkezlerini ve Loptuk bölgesini incelemiş, yerel dili ve botanik yapısını belgelemiştir. *Through Asia* (1898) adlı eseri, bölgeye ilişkin ilk kapsamlı Avrupa dili betimlerinden biridir (Svanberg et al., 2019).

Gunnar Jarring (1907–2002), Doğu Türkçesi üzerine Kaşgar'da doktora sahası yapmış; Lund Üniversitesi'ne 560 el yazmasından oluşan dünyanın 3. büyük koleksiyonunu bağışlamıştır. Jarring'in *Studies in the Vocabulary and Phraseology of Modern Eastern Turki* (1930) ve *Materials to the Vocabulary of the Eastern Turki Dialects in Yarkand, Kashgar and Turfan* (1997) adlı eserleri, modern Doğu Türkçesi lehçelerinin sözcük varlığı çalışmaları için vazgeçilmez kaynaklardır. Bellér-Hann, Schlyter ve Sugawara tarafından hazırlanan *Kashgar Revisited: Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar Jarring* (2017) adlı anma kitabı, Jarring'in mirasına dayanan güncel Uygur araştırmalarını bir araya getirmiştir (Bellér-Hann et al., 2017). Bunların yanı sıra, Ellsworth Huntington ve Reginald Schomburgk gibi Amerikalı ve İngiliz coğrafyacılar Loptuk bölgesini incelemiş; Fransız Gabriel Bonvalot ve Fernand Grenard da saha araştırmaları yapmıştır (Hällzon et al., 2024; Svanberg & Ståhlberg, 2020).

Albert von Le Coq (1860–1930), 1902–1914 yılları arasında Turfan seferlerini yönetmiş; Berlin'e 8.000'i Türkçe olmak üzere binlerce el yazması aktarmıştır. Von Le Coq'un *Buried Treasures of Chinese Turkestan* (1928) adlı eseri, Turfan seferlerinin sonuçlarını Batı okuruna aktaran önemli bir yayındır (Le Coq, 2018). Friedrich W. K. Müller ile Karl Foy, Turfan koleksiyonunun ilk kuşak araştırmacılarındandır; Müller, Eski Uygur runik yazıtlarını okuyarak bu alanda öncü bir adım atmıştır. Annemarie von Gabain (1901–1993), Eski Uygurca, Budizm ve Turfan metinleri üzerine temel otoritedir. 1935–1937'de Ankara'da profesörlük yapmış, PIAC'ın kuruluşuna öncülük etmiş ve *Türkische Turfantexte* serisini yönetmiştir. *Alttürkische Grammatik* (1941), *Maitrisimit facsimile* (1957/1961, 2 cilt) ve *Die Drucke der Turfan-Sammlung* (1967) başlıklı eserleri, Eski Türkçe filolojisinin temel taşlarındandır. Willy Bang-Kaup ile Peter Zieme ise sırasıyla ilk kuşak metin neşirleri ve Uygur Budist metinleri çalışmalarıyla Alman Türkolojik diyalektolojisini sürdürmüştür (Herzog, 2010; Raschmann & Vér, 2022).

V. V. Radlov [Radloff] (1837–1918), Rus Türkolojisinin kurucusu olarak Orhun anıtlarını çevirmiş ve İslami-Uygur alfabesi metinlerini çalışmıştır (Alimbayev et al., 2020). Radloff'un *Opyt slovarja tjurkskih nareçij* (1893–1911, 4 cilt) adlı eseri, Türk dilleri sözcük varlığının karşılaştırmalı sözlüğü olarak bugün de başvuru kaynağıdır (Németh et al., 2017). S. E. Malov (1880–1957), Çin Türkistanı'na (1909–1915) düzenlediği seferlerle Sarı Uygurlar, Salarlar ve Lobnor diyalektleri üzerine temel çalışmaları kaleme almıştır ("Uygur Dil Bilimi...", 2022; Valeev et al., 2026). Malov'un *Yeniseyskaya pis'mennost' tyurkov* (1952), *Lobnorskiy yazık* (1956), *Yazık jeltih uygurov* (1957) ve *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Mongolii i Kirgizii* (1959) adlı eserleri, Eski Türk yazıtları ve Çin Türkistanı diyalektleri üzerine temel başvuru kaynaklarıdır (Arziyev Uyguroviç, 2024). Diğer Rus araştırmacılarından D. A. Klemenc el yazması koleksiyonu toplamış, *Roborovski şehir tanımlamaları* yapmış, N. N. Pantusov (1909) ve N. F. Katanov (1933) ise Uygur halk edebiyatı ve folklorik metinlerini derlemiştir (Dashkovskiy, 2020). Lajos Ligeti (1902–1987), Macar Moğolistik/İç Asya kürsüsünü kurmuş ve Çin kaynaklarındaki Çince-Uygurca sözlükler (*Kao-Tch'ang-Kouan Yi-Chou*) üzerine *Acta Orientalia Hungarica* (AOH) dergisinde (1966–1969) diziler halinde çalışmalar yayımlamıştır (Li, 2017; Norman, 1989). György Hazai ise Peter Zieme'yi bu alana yönlendirmiş ve Macar Türkolojisinin sonraki kuşağını şekillendirmiştir (Raschmann & Vér, 2022).

4.1. Çin Halk Cumhuriyeti ve Doğu Türkistan'da Türkolojinin Kuruluşu

Çin'de eski Türk yazıtları ve eski Uygur el yazmalarının bilimsel olarak incelenmesinin başlangıcı Milliyetçi Çin dönemine (1927–1949) atfedilse de bu dönemdeki

çalışmalar çoğunlukla Çince metinlerin genel tanıtımları ve açıklamalarıyla sınırlı kalmıştır. Kül Tigin, Bilge Kağan ve Karabalgasun anıtlarının tercümesi sorununu ele alan ilk bilim insanlarından biri 20. yüzyılın başlarında Wang Guowei (1877-1927) olmuştur, ancak Türk metinleri üzerine bilimsel yorumlar yazan ilk bilim insanı Han Rulin'dir. Han Rulin, Kül Tigin anıtının Türkçe metninin tercümesini ve yorumunu 1935 yılında Pekin Devlet Akademisi Dergisi'nde ve Bilge Kağan anıtının Türkçe metninin tercümesini ve yorumunu 1936 yılında Yuygun dergisinde yayımlamıştır Eski Türk ve eski Uygur yazılı belgeleri üzerine ilk kapsamlı ve derinlemesine çalışmalar, Huang Zhongqin (1884-1942), Le Jiazao (1867-1944), Han Rulin (1903-1983), Chen Yinke (1890-1969), Cen Zhongmian (1885-1961), Wang Jingru (1903-1990) ve Feng Jiasheng (1904-1970) gibi Çinli filologlar ve tarihçiler tarafından yapılmış olup, bu alanda temel eserler üretmiş ve Çin'de Türkoloji'nin gelişimine ivme kazandırmıştır; eski Türk ve eski Uygur yazılı belgeleri üzerine önemli sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır (Masimkhanuly vd., 2020. Wang, 1994, s. 3). Sınır Politikaları Bölümü'ne ev sahipliği yapan Nanjing Merkez Üniversitesi bir Uygur birimi kurarken, Lanzhou'daki Kuzeybatı Enstitüsü ve Ürümcü'deki Sincan Enstitüsü Uygur Türkçesine adanmış bölümler oluşturdu. Bu dönemin oldukça üretken bir ismi, 1937'de Sovyetler Birliği'ndeki eğitiminden sonra Doğu Türkistan'a dönen ve Uygurca yazım, morfoloji, sözdizimi ve dilbilimi üzerine makaleler ve ders kitapları yazan Uygur kökenli Türkolog İbrahim Mutii idi (Wang, 1994, s. 3-4).

Eylül 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra, Pekin Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü bünyesinde Uygurca Kürsüsü kuruldu ve bu bölüm daha sonra Pekin'deki Merkezi Milliyetler Üniversitesi'ne entegre edildi. Pekin Merkezi Azınlıklar Enstitüsü 1951'de kuruldu ve dört şube açtı. Bu kurum, zaman içinde Türk lehçeleriyle ilgili eğitim ve araştırma için önemli bir merkez haline geldi (Wang, 1994, s. 5). 1955 yılında Çin Sosyal Bilimler Akademisi, Merkezi Azınlıklar Enstitüsü ve Doğu Türkistan'daki ilgili kuruluşlar "Dil Araştırma Grubu"nu kurdu ve 1956 yılında Merkezi Ulusal İşler Komisyonu ve Çin Bilimler Akademisi, Doğu Türkistan, Gansu ve Qinghai'deki Türk nüfusunun dilleri üzerine kapsamlı saha çalışmaları yapmak üzere 700 kişiden oluşan bir araştırma ekibi oluşturdu (Wang, 1994 s. 5). Bu ilk kurumsallaşmanın, devlet merkezli bilgi üretim modeliyle örtüştüğünü vurgulamak önemlidir; bu modelde araştırma gündemi baştan itibaren merkezi parti-devlet kuruluşları tarafından belirlenmiştir. Bu kurumsallaşma süreci Kültür Devrimi'nin başlangıcına kadar devam etti. Bununla birlikte, 1980'lere kadar süren Kültür Devrimi dönemi boyunca, diğer tüm bilimsel alanlarda olduğu gibi, Türk lehçeleri üzerine araştırmalar durduruldu. Ancak, bu çalkantılı dönemde "Çince-Uygurca Sözlük" (1974) ve "Yazım Kılavuzu" (1976) gibi yayınların yayımlandığı kabul edilmektedir (Wang, 1994, s. 5-6).

Kültür Devrimi sona ermiş, reform ve açılım politikası başlamıştı. Türkolog Geng Shimin, 1980-2000 döneminde Türkoloji alanında ortaya çıkan eserleri yedi temel noktada özetledi. Uygurca, Kazakça, Kırgızca, Salarca, Yugurca, Tatarca ve Özbekçe ile ilgili ciltler, "Çin'deki Azınlık Dillerinin Temel Noktaları" başlıklı kitap serisi kapsamında yayımlandı. Aynı gruplarla ilgili olarak "Tarihin Temel Noktaları" serisi yayımlandı; "Azınlık Özerk Bölgelerinin Coğrafi Sözlüğü" serisi tamamlandı; Dîvânu Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık ve Oğuz Kağan Destanı gibi klasik metinler Çince ve Uygurcaya çevrildi. Çok sayıda tek dilli ve çift dilli sözlük, ders kitabı ve gramer analizi yayımlandı; Uygurca, Kazakça ve Kırgızca folklorik içerikler derlenip yayımlandı; Budist ve Maniheizt Uygur el yazmaları gün yüzüne çıkarıldı ve incelendi. (Min, 2002, s. 118). Türk lehçeleri ve yazı sistemleri, Çin Halk Cumhuriyeti'nin milliyetler politikası

çerçevesinde sayısız değişme uğramıştır. Bu değişimlerin gerçekleşmesi *homojenleştirme/standartlaştırma* sürecinin dil politikası düzeyinde somut bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Aralık 1984'te, Uygur Özerk Bölgesi Milliyetler Dil ve Yazı Komitesi, tarihsel-fonetik ilkelere bağlı kalarak, Uygur yazım kurallarını morfolojik ilkelere dayandırarak revize etmiştir. Aynı yıl, yuvarlak ünlüler için özel karakterler belirlenmiş ve 1987'de "Uygur Telaffuz Kuralı" formüle edilmiştir. 1985'te, dilbilimci Mirsultan Osmanov tarafından 30.000 madde içeren "Uygur Edebiyat Dilinin Yazım Sözlüğü" düzenlenmiştir. 1988'de ise "Modern Uygur Telaffuz Sözlüğü" yayımlanmıştır. 25.000 madde içeren "Uygur" sözlüğü hazırlanmıştır. 1997'de iki sözlük, 57.000 madde içeren tek bir sözlükte birleştirilmiştir. Benzer şekilde, Kazakça ve Kırgızca için de 1985 ile 1989 yılları arasında ortografik sözlükler ve fonetik kılavuzlar oluşturulmuştur (Ayup, 2014, s. 5).

1970'lerin sonlarından itibaren hem Çin'de içinde hem de uluslararası alanda yaşanan hızlı dönüşümler, yeni terminolojinin ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır; ilgili kurumsal istatistikler, 1978 ile 1998 yılları arasında yaklaşık 700 yeni terimin kullanıldığını göstermiştir. Bu ihtiyacı karşılamak için 1985 yılında Kırgız Kazak Uygur Şifre Çözme Komitesi kurulmuş ve 1985'ten 1998'e kadar Uygur, Kazak ve Kırgız branş gruplarıyla yaklaşık 70.000 yeni terim tespit etmiştir; bunların 32.000'i Uygurca, 15.000'i Kazakça ve 15.000'i Kırgızca'dır. Uygurca'nın kalıplaşmış terminolojisi iki cilt halinde (1995 ve 1999) yayınlanırken, Kazak terminolojisi tek cilt halinde (1999) yayınlanmıştır (Ayup, 2014, s. 2). Dilbilimsel veriler, 1949'dan 2000'lerin sonuna kadar Uygurca'ya özel sözlüklerin sayısının 150'yi aştığını göstermektedir (Ayup, 2014, s. 4-5). 1990-1999 yılları arasında Milletler Yayınları tarafından yayımlanan ve dilbilimciler Abliz Yakup ve Genizat Geyurani tarafından derlenen "Uygurca'nın Çözümlemesi", yaklaşık 60.000 kelime ve terim içermekte olup Doğu Türkistan Türkolojisinde önemli bir ilerleme olarak kabul edilmektedir; aynı dönemde, dikkat çekici "Kazakça'nın Açıklayıcı Sözlüğü" de yayımlanmıştır (Ayup, 2014, s. 4).

1980'lerin başlarında, Pekin'deki Merkez Milletler Enstitüsü ve Sincan Üniversitesi gibi Uygurca eğitim kurumları Türk lehçlerine yönelik ders kitapları hazırlamıştır. Bu kategoriye örnek olarak 1981 tarihli "Modern Uygurca" (Nesrulla Yolbuldi), 1988 tarihli "Modern Kırgızca" (Rozi Yüsüp Ali) ve 1989 tarihli "Modern Kazakça" (Geng Shimin) gösterilebilir. 1980'lerin başlarında, sekiz Türk lehçesinin (Kazakça, Kırgızca, Tatarca, Özbekçe, Uygurca ve Batı/Doğu Sarı Uygurcası) kısa açıklamaları derlenmiştir. Wu Hungwei'nin "Tuvaca" (Ayup, 2014, s. 5-6) adlı eseri 1999 yılında seriyi tamamlamıştır. Profesör Tursun Ayup'a göre, ikinci kategori uzmanlaşmış bilimsel araştırmalar alanına aittir. 1980'lerin sonlarından itibaren Türk dilbilimciler, modern dilbilim teorileri ışığında önceki araştırma sonuçlarını titizlikle yeniden değerlendirmişlerdir. Bu sınıflandırmaya örnek olarak Hamid Tömür'ün "Çağdaş Uygurca - Morfoloji" (1987), Ju Tongchun, Amine Gappar ve Mirsultan Osmanov'un "Çağdaş Uygurcada Edebi Dil Seslerinin Akustiğinin İncelenmesi" (1992), Abduraup Polat'ın "Uygurca Sözlükbilimi" (1995) ve Abdurehim Rahman ile Yari Ebeydullah'ın üç ciltlik "Çağdaş Uygurca" (2010) eseri gösterilebilir. Bu araştırmalar, dilsel olguları onurlandırma, onları benzersiz özelliklerine göre genelleştirme ve sistemleştirme ve dilin fonetik, leksikolojik ve gramer ilkelerini sistematik olarak açıklama gibi genel ilkeler üzerine kurulmuştur (Ayup, 2014: 6). Bu ikinci kategorinin 1987'den 2010'a kadar devam etmesi dikkat çekicidir ve dilbilimsel araştırmaların, leksikografi ve terminoloji çalışmalarının aksine, nispeten yakın bir yıl olan 2010'a kadar sürdüğünü göstermektedir.

1990'lerden bu yana üç kez "Kutadgu Bilig Sempozyumu", birer kez de "Manas Destanı Sempozyumu" ve "Yedi Hakan Sempozyumu" düzenlenmiştir. Bu klasik metinlerin Çince ve diğer Türk dillerine paralel çevirisi, Çin ulusu (*Zhonghua Minzu*) kavramıyla örtüşmektedir: Klasik Türk edebiyatı akademik ilgi gördükçe, bu metinlerin Çince çevirileri, bunların "ortak Çin mirası" anlatısına dahil edilmesini teşvik edilmiştir. Bununla birlikte, bu yorumun -aşağıda incelenecek olan 2014 sonrası dönemin aksine- 1980-2000 zaman dilimi için doğrudan kanıt içermediğini ve yalnızca kavramsal bir olasılık olarak ortaya atıldığını kabul etmek önemlidir. Uygurca, Türk lehçeleri ve aksanların incelenmesinde Türk dilleri arasında en gelişmiş dil olarak ortaya çıkmıştır. 1980'lerin başlarında, Mirsultan Osmanov, Gao Shijie, Amine Gappar ve Chen Zongzhen gibi dilbilimciler, Uygur lehçelerini ve edebi dilin temel lehçesini ayırt etme kriterleri hakkında makaleler yazmışlardır (Sartekin, 2004, s. 355); 1990'dan itibaren Bundan sonra, bu bilim insanları yabancı Türkologlar tarafından yürütülen önceki araştırmaların eleştirel bir değerlendirmesine de başlamıştır (Sartekin, 2004, s. 357). Özellikle burada Mirsultan Osmanov'un çığır açıcı çalışmaları ve bu alandaki bilimsel faaliyetlerinin Doğu Türkistan Türkolojisinin gelişimi için büyük önem taşıdığına dikkat çekilmelidir.

Yukarıda bahsedilen kurumsallaşma sürecinin somut bir örneği olarak, Çin'deki Türkoloji veya Türkçe dil bölümlerine sahip on iki üniversitenin temel bilgileri özetlenmiştir. Çalışma dönemi boyunca (1949-2017), sekiz üniversite Türkoloji bölümü açmıştır: Pekin Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi (1985), Çin İletişim Üniversitesi (2001), Şanghay Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi (2011), Xi'an Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi (2012), Guangdong Yabancı Diller Üniversitesi (2016), Sincan Eğitim Enstitüsü (2016), Tianjin Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi (2017) ve Pekin İkinci Yabancı Diller Üniversitesi (2017). Bilgi amacıyla, kurumsallaşma eğiliminin sürekliliğini göstermek için bu zaman diliminin dışında dört bölüm daha eklenmiştir: Pekin Dil ve Kültür Üniversitesi (2018), Zhejiang Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi (2018), Zhejiang Yuexiu Yabancı Diller Üniversitesi (2019) ve Sichuan Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi (2019) (Shen ve Işık, 2019, s. 594). Bu, Çin'deki Türkoloji faaliyetlerinin sadece Doğu Türkistan'da değil, Pekin, Şanghay, Guangdong, Tianjin ve Xi'an gibi merkezi şehirlerde de kurumsallaşmış bir faaliyet olduğunu göstermektedir. 1985'ten itibaren bölüm açılışlarındaki yoğunlaşma ve özellikle 2010'lardaki ivmelenme, sonraki bölümlerde ele alınacak bibliyometrik sonuçlarla tutarlıdır. Ancak, 7. bölümde tartışıldığı gibi, aynı dönemde Doğu Türkistan'da Türkoloji araştırmalarında da dramatik bir düşüş yaşanmıştır. Bu paralellik, Türkoloji eğitiminin merkezi bölgelere kayması ile Doğu Türkistan'daki akademik kısıtlamalar arasında olası bir bağlantıyı gösterebilir.

5. Yöntem

5.1. Veri Tabanı ve Veri Toplama Süreci

Bu çalışmanın veri tabanı, üç katmanlı bir bibliyografik kaynak ve dijital arşiv setidir. Araştırma yalnızca basılı bibliyografyalara dayanmamakta; farklı kaynaklardan elde edilen verilerin karşılaştırılması ve doğrulanması esasına dayanmaktadır. Bu kapsamda, üç temel bibliyografik kaynağın yanı sıra Uygur diasporasında oluşturulan dijital kütüphaneler olan Türkistan Kütüphanesi, Uygur Kitabı ve El Kitabı da kullanılmıştır. Bu dijital arşivler, özellikle bibliyografik kayıtlardaki boşlukları doldurmak, bibliyografik bilgileri doğrulamak ve kurumsal ve tarihsel verileri karşılaştırmak için tamamlayıcı kaynaklar olarak kullanılmıştır. Araştırmanın ilk bibliyografya katmanı, Wang Yuan-Xin'in "Çin'de Türk Lehçesi Araştırmalarının Tarihi"

(Çin'de Türk Diyalektleri Araştırmalarının Tarihi, 1994) adlı eseridir. Bu eser, Çin ve Doğu Türkistan'daki Türkoloji araştırma çalışmalarını sistematik olarak derleyen en eski ve en kapsamlı bibliyografik kaynaklardan biridir (Wang, 1994). İkinci katman ise Eziz Atavullah Sartekin'in Uygurca Yayınlanmış Eserler Kataloğu'dur (2004). Bu çalışma, Wang'ın çalışmasında eksik olan Uygurların birçok yayını ve bibliyografik kayıtlarını kaydetmekte ve ilk katmanı büyük ölçüde tamamlamaktadır (Sartekin, 2004). Üçüncü katman ise yüksek lisans tezi olan Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Türkoloji Çalışmaları Bibliyografyası'dır (2019). Bu çalışma, metodoloji ve sınıflandırma açısından bağımsız bir bibliyografik araştırma olmakla birlikte, önceki bibliyografyaların kapsamını da genişletmektedir.

Bu üç ana kaynağa ek olarak, Temmuz 2019'dan sonra Türkiye'de yayınlanan ve Çin ile Doğu Türkistan'da basılan eserlerin bibliyografik kayıtlarını toplayarak hazırlanan Koraş (2024), Shen ve Işık (2020) ve Yakup'un (2025) bibliyografik çalışmaları da kullanılmıştır. Ancak çalışma, yalnızca Çin ve Doğu Türkistan'da yayınlanan eserleri içermekte olup, Moskova, Almatı, İstanbul, Ankara ve diğer ülkelerde yayınlanan eserleri içermemektedir. Çalışma, 1949-2017 dönemi için gerçekleştirilmiştir. Veri entegrasyonu ve yinelenen kayıtların kaldırılması, 3816 bibliyografik kaydın altı ana başlık altında tanımlanmasına ve sınıflandırılmasına zemin hazırlamıştır: Dil, Edebiyat, Tarih, Halk Bilimi, Kültür ve Sanat ve Diğer Konular. Dijital arşivlerden elde edilen tüm bilgiler, akademik bibliyografyalar ve diğer güvenilir kaynaklarla doğrulanmış ve çapraz kontrol edilmiştir. Sadece yayın yılları ve bibliyografik bilgileri doğrulanmış yayınlar dahil edilmiştir. Bu nedenle, bu çalışma, kesin ve kapsamlı bir bibliyografik envanter olma iddiasında bulunmaktan ziyade, mevcut verilere dayalı ve yeni kaynaklarla gelecekteki gelişmelere açık bir bibliyografik çerçeve sağlamayı amaçlamaktadır.

5.2. Çıkarma Prosedürü: Çapraz Doğrulama İçin İki Bağımsız Teknik

Bu revizyon, önceki baskıdaki gibi tek bir çıkarım yöntemi yerine, aynı bibliyografik veri kümesi üzerinde eş zamanlı olarak kullanılan iki bağımsız çıkarım tekniğini incelemektedir.

A Yöntemi (Dar Çıkarım), bibliyografyayı biçimlendirilmemiş metne dönüştürmeyi ve yalnızca Uygurca transkripsiyon bölümlerinde bulunan "-yıl" ile biten dört haneli yıl biçimlerini belirlemek için düzenli ifadeler kullanmayı içermiştir. Bu yöntem, 1949'den 2017'ye kadar uzanan 3816 giriş üretmiştir. B Yöntemi (Bütünsel Çıkarım), bibliyografyayı kayıt bölümlerine ayırmıştır, Arapça temelli Uygurca yazı başlıklarını gerektiğinde sonraki transkripsiyon bölümleriyle birleştirmiş ve yazı sistemi veya dilden (Uygurca, Çince veya tamamen sayısal) bağımsız olarak yıl verilerinin ilk dört hanesini almıştır. Bu, yıl tanımlamalarıyla birlikte 8932 girişle sonuçlanmıştır. Yüksek sayıya katkıda bulunan başlıca faktörler, Çince kaynakların dahil edilmesi ve belirli kayıtların tamamen birleştirilememesi nedeniyle olası çift sayım olasılığıdır. Her iki yöntemin de on yıllık aralıklarla büyük ölçüde karşılaştırılabilir sonuçlar vermesi, önceki analizde belirlenen eğilimlerin alternatif bir yaklaşımla yeniden üretilebileceğini ve dar kapsamlı yöntemin önemli bir sistematik önyargı göstermediğine dair destekleyici kanıt sağladığını göstermektedir. Bununla birlikte, analiz bazı metodolojik kısıtlamalara sahiptir. Bunlar arasında aynı çalışmanın çeşitli formatlarda sayılması olasılığı, yıl verisi bulunmayan sınırlı sayıda kaydın değerlendirmeden çıkarılması, yalnızca standart dört haneli Gregoryen yıl gösterimlerini tanıma kapasitesi, regex tekniğinin hassasiyeti ve duyarlılığı için bağımsız örneklem testinin olmaması ve özellikle son yıllarda

bibliyografya derleme sürecindeki gecikmeler nedeniyle eksik raporlama riski yer almaktadır. Sonuç olarak, bu araştırmada ortaya konan bulgular kesin sayısal değerler olarak değil, Çin ve Doğu Türkistan Türkolojisinin tarih boyunca evrimindeki genel eğilimlerin kaba göstergeleri olarak algılanmalıdır.

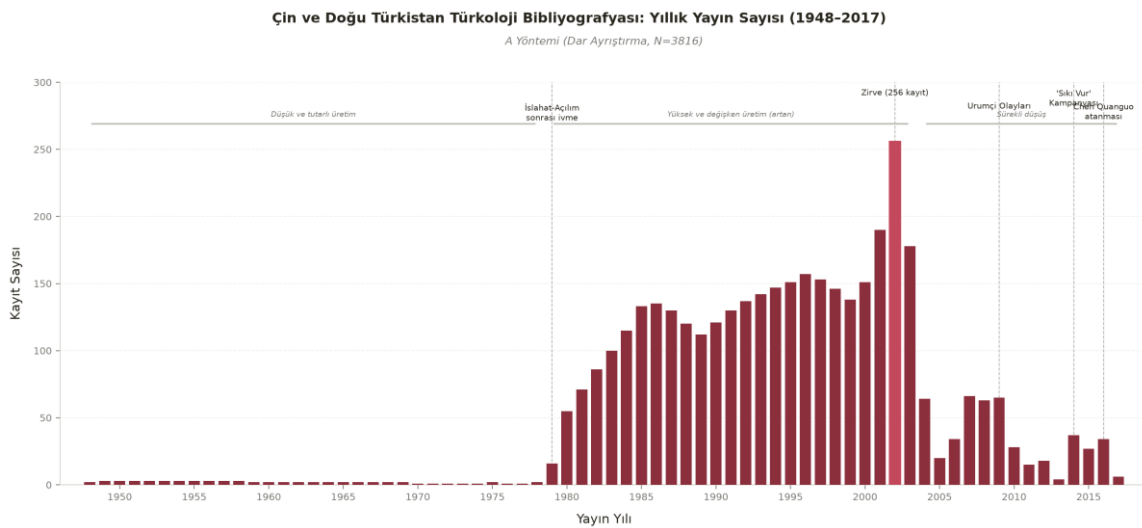
5.3. Sınırlılıklar

Bu araştırmanın bulgularını tartışırken metodolojinin bazı sınırlılıkları dikkate alınmalıdır. Başlangıçta, inceleme iki farklı veri madenciliği tekniği kullanılarak üç bibliyografik katman üzerinde gerçekleştirilmiştir (Wang, 1994; Sartekin, 2004; Eruygur, 2019); ancak, tam veri seti aynı bibliyografik soyağacına dayanmaktadır ve WorldCat veya CNKI gibi bağımsız veritabanlarına karşı doğrulama eksikliği bulunmaktadır. Bibliyografya, 2016 yılına kadar çok çeşitli yayınları kapsamaktadır. 2016 sonrasında çok sayıda araştırmacının endişesi, yayın çıktısındaki azalma ve arşivlere erişimdeki zorluklar, bu zaman diliminde verimlilikte gerçek bir düşüşün yanı sıra veri toplama sürecinde bir aksamaya işaret edebilir. İkinci olarak, her iki çıkarım tekniği de belirli kayıtları gözden kaçırma veya aynı çalışmayı çeşitli formatlarda yanlışlıkla sayma riskine açıktır. Bu risk bir ölçüde hafifletilmiştir, ancak kapsamlı mükerrer kayıt giderme eşleştirmesi henüz tamamlanmamıştır. Üçüncüsü, Doğu Türkistan Türkolojisi ile diğer bölgesel disiplinler veya Çin'deki daha geniş akademik üretim arasında karşılaştırmalı bir analizin olmaması, belirtilen değişikliklerin bu alana özgü olup olmadığı konusunda belirsizliğe yol açmaktadır.

6. Bulgular

6.1. İki Yaklaşımın Değerlendirilmesi: Yıllık Yayın Sayısı

1949'den 2017'ye kadar olan yıllık kayıt istatistikleri, A Yöntemi (dar ayrıştırma, N=3816) kullanılarak Şekil 1'de gösterilmiştir. Grafik üç farklı eğilimi göstermektedir: 1) 1979'dan önce minimum ve tutarlı üretim (yıllık rakamlar tek haneli ile düşük çift haneli), 2) 1980'den 2003'e kadar yüksek ve değişken ancak ağırlıklı olarak artan üretim (2002'de 256 kayıtlarla zirveye ulaşmıştır) ve 3) 2004'ten sonra, 2007'den 2009'a kadar kısa bir plato hariç, sürekli bir düşüş.

Şekil 1: Çin ve Doğu Türkistan Türkoloji bibliyografyası: Yıllık yayın Sayısı (1949-2017)

Tablo 1, A Yöntemi ve bağımsız B Yöntemi'nin (bütünsel çıkarım, N=8.920, 2017'ye kadar uzatılmış) sonuçlarını da içeren aynı verileri on yıllık aralıklarla

sunmaktadır. İki yöntemin mutlak değerleri birbirinden farklıdır (B Yöntemi, Çin'den gelen kayıtları ve Bölüm 5.2'de tartışıldığı gibi olası çift sayımı içerdiği için her zaman daha yüksek rakamlar vermektedir), ancak on yıllık süreler boyunca paylar dikkat çekici bir şekilde örtüşmektedir. Bu yakınlaşmalar, tanımlanan modelin izole bir çıkarım modelinin bir yapay ürünü olmadığına dair destekleyici kanıt sağlamaktadır.

Tablo 1: İki Bağımsız Çıkarım Yöntemine Göre Doğu Türkistan Türkolojisi Yayınlarının On Yıllık Dağılımı

On Yıl	Yöntem A: Kayıt Sayısı (N=3.816)	Yöntem A Payı	Yöntem B: Kayıt Sayısı (N=8.920)	Yöntem B Payı
1940'lar (1949)	5	%0,1	10	%0,1
1950'ler	29	%0,8	77	%0,9
1960'lar	20	%0,5	62	%0,7
1970'ler	27	%0,7	93	%1,0
1980'ler	1.057	%27,7	2.508	%28,1
1990'lar	1.422	%37,3	2.971	%33,3
2000'ler	1.087	%28,5	2.464	%27,6
2010'lar (2010-2017)	169	%4,4	722	%8,1
Toplam	3.816	%100	8.920	%100

İki yaklaşım arasındaki en büyük fark 2010'lu yıllar için görülmektedir. A yöntemi bu on yıl için minimum %2,8'lik bir oran öngörürken, B yöntemi bu on yıl için %8,1'lik bir oran tahmin etmektedir. Bu ayrımı tartışma bölümünde ayrıntılı olarak ele alacağız. Her iki yaklaşım da 1980-2003 dönemine kıyasla 2010 sonrası dönemde önemli bir düşüşe işaret etmektedir, ancak bu düşüşün büyüklüğü – ister “sıfıra yakın bir düşüş” ister “önceki seviyenin yaklaşık dörtte birine düşüş” olsun – yönteme bağlıdır. Bu çalışmada, “keskin düşüş”ü belirli bir yüzde belirlemeden iki uç nokta arasında makul bir uzlaşma olarak tanımlıyoruz.

A Yöntemi için yıllık veriler, 1979'da 16 ile rekor bir sayıya ulaştığını, 1980'de 55'e yükseldiğini, 1996 ile 2002-2003 yılları arasında zirve yaptığını, 2001'de 190 ile zirve yaptığını, 2002'de 256'ya yükseldiğini, ardından 2004'te 64'e, 2005'te 20'ye düştüğünü, 2007-2009 yılları arasında ortalama 65 civarında nispeten istikrarlı kaldığını, 2010'da 28 olarak kaydedildiğini, 2011'de 15'e, 2013'te 4'e düştüğünü, 2014'te 37'ye yükseldiğini, 2016'da 34'e düştüğünü ve 2017'de 6'ya gerilediğini göstermektedir. B Yöntemi için de zirve yılı 2002'dir (blok başına 522 kayıt). Her iki yöntem için de en yüksek yılın aynı olması, yıl çıkarım mantığının rastgele dalgalanmalara değil, bibliyografyanın gerçek bileşimine dayandığının bir başka doğrulamasıdır. Bu istatistiklerin sadece tanımlayıcı gözlemler olduğunu ve herhangi bir nedensel çıkarım anlamına gelmediğini vurgulamak önemlidir.

6.2. Alanlara Göre Dağılım

3.816 girdinin altı alt disipline dağılımı Tablo 2'de aşağıdaki gibidir. Üretimin odak noktası, toplam çıktının yarısından fazlasını (%52,7) oluşturan dil ve edebiyat alanlarındadır.

Tablo 2: *Doğu Türkistan Türkolojisi Çalışmalarının Disiplinlere Göre Nicel Dağılımı*

Alan	Kayıt Sayısı	Pay
Edebiyat	993	%26,0
Dil	1017	%26,7
Tarih	561	%14,7
Diğer Konular	560	%14,7
Halk Bilimi	402	%10,5
Kültür ve Sanat	283	%7,4
Toplam	3.816	%100

6.3. Alan ve Zaman Diliminin Çapraz Analizi

Bireysel eğilimler Tablo 1 ve 2’de sunulmuştur. Farklı dönemler üzerindeki kesitsel analiz daha geniş bir anlayış sağlamaktadır. Bu amaçla, veri seti dört döneme ayrılmıştır: 1949–2003, 2004–2009, 2010–2016 ve 2017 sonrası. Bu dönemlerin her bir aralığındaki dağılım Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: *Doğu Türkistan Türkolojisi Yayınlarının Alt Disiplinlere ve Dönemlere Göre Dağılımı*

Alan	1949-2003	2004-2009	2010-2016	2017+	Toplam
Dil	852	91	69	5	1017
Edebiyat	910	44	38	1	993
Tarih	463	79	19	0	561
Halk Bilimi	355	28	19	0	402
Kültür ve Sanat	242	31	10	0	283
Diğer Konular	513	39	8	0	560
Toplam	3335	312	163	6	3816

Not: Değerler, ilgili dönem içinde alan etiketi ve tanımlanabilir yayın yılı bulunan kayıtları kapsamaktadır (bk. Bölüm 5.2).

Bu çapraz tablo, betimleyici düzeyde üç gözlem içermektedir. Birincisi, 2004-2009 döneminde yıllık ortalama 16,2 girişe sahip olan ve 1949-2003 döneminde yılda ortalama 7,3 girişe düşen Edebiyat alanıdır. Dil alanında ise, 2004-2009 dönemi için yıllık ortalama giriş seviyesi 15,2 giriş olarak korunmuştur (yılda 15,2 giriş). Ancak bu istikrar bozulmuş ve 2010-2016 dönemi için yılda 9,9 girişe düşmüştür. İkincisi, diğer alanlarla karşılaştırıldığında, en yüksek giriş sayısına sahip alanlar Dil (69 giriş) ve Edebiyat (38 giriş) alanlarıdır. Üçüncüsü, 2010 sonrasındaki dönemde çoğu alanda pay %5’in altında kalırken, Dil alanında %6,8 ile %5’in üzerindedir (ikinci sırada %4,7 ile Folklor yer almaktadır). Bu, düşüşün tüm alt alanlarda önemli olduğu, ancak seviye alanında etkisinin aynı olmadığı anlamına gelir. Bu bulguların olası yorumlarına ilişkin geçici bir inceleme, aşağıdaki Tartışma bölümünde sunulmaktadır.

7. Tartışma: Teorik ve Siyasi Bağlamda Bibliyometrik Eğri Analizi

Bu bölüm yorumlayıcı niteliktedir. Yazarlar, 6. Bölümde sunulan betimleyici bulguları, 2. Bölümde sunulan teorik çerçeveyi ve 3-4. Bölümlerde sunulan tarihsel-kurumsal anlatıyı analiz etmişlerdir. Aşağıda bu bulguların olası sonuçları yer almaktadır. Bunlar nedensel iddialar için istatistiksel testler değildir.

7.1. 1980-2009: Büyüme Aşaması ve İlk Daralma Göstergeleri

1980-2009 Eş zamanlı oluşum, yıllık kayıt sayılarındaki artışın yanı sıra Çin'in 1978 sonrası Reform ve Açılım politikasının Doğu Türkistan'daki bilimsel çıktı üzerindeki etkisiyle de ilişkili olabilir. Bu dönem, 4. bölümde kapsamlı bir şekilde ele alınan kurumsal yeniden doğuşun, yani dil standardizasyonu, terminoloji gelişimi, sözlükbilim, yayın için eski metinlerin mevcudiyeti ve tarihsel ve kültürel araştırmanın bir sonraki aşamasının nicel bir tahmini olabilir. 2002 yılında 256 yayın rekoru, Geng Shimin'in (Min, 2002 s. 118) yedi açıdan özetlediği gibi, klasik metinlerin çevirisi, sözlüklerin tamamlanması ve folklorik içeriklerin derlenmesi gibi artan başarılarla aynı döneme denk gelmektedir. Bu tesadüfün, iki farklı anlatının (niteliksel kurumsal tarih ve yalnızca yayınlara ilişkin nicel veriler) algılanan zamansal uyumuna dayalı nicel bir analize açık olmadığı vurgulanmalıdır. En yüksek eser sayısı 2002'de kaydedilmiş, ardından 2005'te 20'ye düşmüş ve 2007-2009 yılları arasında yılda yaklaşık 65 civarında sabit kalmıştır. Bu düşüş, 2001 sonrası küresel terörle mücadele söyleminin Çin'in Doğu Türkistan'daki stratejisini etkilediği döneme denk gelmektedir (Xiangsheng, 2003, Ekrem, 2011:12'de alıntılanmıştır). Ancak mevcut bibliyometrik veriler yalnızca nedensellik, yani zamansal bir ilişki kanıtı sunmaktadır. Bu düşüş, derleme kaynağının kapsama politikalarındaki değişiklikler gibi diğer nedenlerle de açıklanabilir.

7.2. 2010-2016: Güvenlikleştirme, Sıkı Karşı Önlem Girişimi ve Çinlileştirme Anlatısının Eş Zamanlı Ortaya Çıkışı

2010-2013 yılları arasında yıllık yayın sayısı belirgin biçimde düştü (Kaynak A, 2010, s. 28; Kaynak B, 2011, s. 15; Kaynak C, 2013, s. 4). 2014 yılında, Uygur ekonomist İlham Tohti, Şiddet İçeren Terörizme Karşı Sıkı Kampanya'ya katılımı nedeniyle ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı; Uygur İnsan Hakları Projesi bu olayı entelektüel toplulukların baskılanmasının sembolik bir başlangıç noktası olarak tanımladı (UHRP, 2018:3). Chen Quanguo'nun 2016'da bölgesel parti sekreteri olarak atanmasından bu yana, insan hakları grupları bu yaklaşımı kitlesel gözaltı kampları ağı olarak nitelendirdi (UHRP, 2018, s. 3). 2014 (37 kayıt) ve 2016 (34 kayıt) yıllarına ait veri setindeki artış, kampanyadan önce Ekim ayı üretimindeki artış olarak yorumlanabilir. Ancak bu yorum hâlâ varsayımsaldır ve kaynakların daha ayrıntılı analiziyle test edilmesi gereken olası bir gerekçedir. Bir diğer olasılık ise artışın, derleyicinin son yıllardaki kayıtları toplama konusundaki artan gayretinden kaynaklanmasıdır.

Bu dönemin ideolojik temellerini kavramak istiyorsak, 2. Bölümde özetlenen teorik çerçeveye geri dönmeliyiz. Baskı sadece bir güvenlik sorunu değil, aynı zamanda Çin devletinin Uygurca, Uygur tarihi ve kültürüne ilişkin anlayışının da bir meselesiydi; bu anlayış, Türkoloji'nin kalbi olan *Çin ulusu* (Zhonghua Minzu) perspektifinden kaynaklanıyordu. Devlet Konseyi Enformasyon Ofisi, Uygurca'nın, Uygur tarihinin ve kültürünün ayrı disiplinler değil, Çin ulusu adı verilen daha geniş bir kimliğin parçası olduğunu iddia ediyordu. UHRP araştırmacısı Nicole Morgret, "[Politika, dini ve kültürel çeşitliliği Çin milliyetçi gündemine dahil etmeyi amaçlıyor]" dedi. 2018 yılında Doğu

Türkistan'ı ziyaret eden Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı Ulusal Komitesi Başkanı Wang Yang, topluca “çift pan” (双泛) olarak bilinen Pan-İslamcılık ve Pan-Türkizm hareketlerini “yanlış fikirler” olarak nitelendirdi. Bu resmi pozisyon, Türkoloji araştırmalarına meydan okumak için teorik bir temel sağlıyor ve ortak bir Türk kültürel mirasını öne süren akademik araştırmalar, resmi söylemde Pan-Türkizm olarak yeniden yorumlanabiliyor.

Son yıllarda bu ideolojik paradigma daha sistematik ve kurumsal hale geldi. Jamestown Vakfı'nın China Brief dergisinin editörü Arran Hope'un belirttiği gibi, Eylül 2025 tarihli Sincan Beyaz Kitabı, bölgeyi Çin medeniyetinin “kutsal toprağı” olarak tanımlıyor. Bu tartışma, bölgesel tarihi ve kültürel kimlikleri Çin'in ulusal öyküsüne geri getirme fikrine dayanıyor. Yöntem, Çin devletinin kültürel asimilasyon politikalarının tarihsel analizini ve ahlaki gerekçelendirmesini sağlıyor. Hope'a (2025) göre, bu belge üç temel düzeyde işler. Birincisi, Doğu Türkistan'ın Çin medeniyetinin ayrılmaz bir parçası olduğu iddialarını destekleyen, Çin merkezli bir tarih anlatısını kurumsallaştırıyor. Bu da Uygurların ve diğer Türk halkların tarihsel varlığını azaltır ve bölgenin karmaşık tarihsel bağlamını tek bir ulusal anlatıya indirger. İkincisi, belge, küresel kamuoyunun toplama/gözetim kampları, zorla asimilasyon ve insan hakları ihlalleri iddialarına karşı bir karşı anlatı oluşturarak hükümet politikalarına meşruiyet kazandırır. Üçüncüsü, *Çin ulusu*'na (Zhonghua Minzu) dayalı birleşik bir ulusal kimlik yaratma amacı doğrultusunda, Uygur dili, dini, tarihi ve kültürel gelenekleri ulusal birliğe engel olarak gösteriliyor ve bu nedenle kamuoyunda değiştirilmesi veya marjinalleştirilmesi meşrulaştırılıyor. Beyaz Kitap, kültürel bütünleşme için ideolojik bir temel sunan bir politika belgesi ve hükümet söylemidir. Kültürel farklılıkların korunmasını çokkültürlülüğün bir onayı olarak değil, ulusal bütünleşmeye olası bir tehdit olarak görüyor. Tarih yazımı ve ulusal kimlik ile güvenlik söyleminin üretimi bu nedenle birbirini destekleyen araçlardır. Kültürel çeşitlilik, tek tip bir Çin ulusu çerçevesinde yeniden şekillendirilmektedir. Metodoloji, Doğu Türkistan'daki dilsel, eğitimsel ve kültürel stratejilerin sadece bürokratik önlemler değil, belirli bir ideolojik paradigmaya dayalı uzun vadeli bir ulus inşası politikasının önemli bileşenleri olduğunu göstermektedir.

7.3. 2016 Sonrası Kurumsal Tasfiye İddiaları: Akademik Örnekler ve Bibliyografyadan Referanslar

Ekim 2018 tarihli bir raporda, UHRP, Nisan 2017 ile Eylül 2018 arasında 231 Uygur aydınının kaybolduğunu, gözetim altına alındığını veya öldüğünü belirtmiş ve gözetim sürecinin gizli olması nedeniyle bu sayının gerçek toplamın sadece bir kısmını oluşturduğunu vurgulamıştır (UHRP, 2018: 3). Uygur PEN Merkezi, çoğunlukla Sincan Üniversitesi, Kaşgar Üniversitesi, Sincan Pedagoji Üniversitesi ve Sincan Sosyal Bilimler Akademisi'nden eğitimciler ve akademisyenlerden oluşan kendi hedef listesini oluşturmuştur. Akademisyenler arasında rektörler ve rektör yardımcılar, lisans ve doktora öğrencileri, 20-80 yaş arası kişiler bulunmaktadır (UHRP, 2018: 5-12). Bu akademisyenler bu dönemde hedef grup oluşturmaktadır. Aralık 2017'de Sincan Üniversitesi'nde halkbilimci olan Rahile Davut tutuklanmıştır. Aralık 2018'de, “devlet güvenliğini tehlikeye atmak” ve “ayrılıkçılık” suçlamalarıyla gizli bir yargılamada ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı ve siyasi haklarından ömür boyu mahrum bırakıldı. Doğu Türkistan Yüksek Halk Mahkemesi temyiz başvurusunu reddetti (Dui Hua Vakfı 2023). İnsan Hakları İzleme Örgütü (2023) bunu Uygur kültürüne bir saldırı, ifade özgürlüğüne

düşmanlığın bir ifadesi ve adil yargılanma hakkının ihlali olarak nitelendirdi. Ayrıca Davut'un Cambridge, Harvard ve Cornell gibi prestijli kurumlarda misafir profesör olduğunu belirtti. Ekim 2023'te İngiliz PEN, Davut ve Michael Rosen'e "Bir yazarın cesareti" nedeniyle "Pinter PEN Kulübü Ödülü"nü verdi (İngiliz PEN, 2023). Benzer "ayrılıkçılık" suçlamaları, Sincan Üniversitesi eski rektörü Taşpolat Tiyp'in iki yıl ertelenmiş ölüm cezasına çarptırılmasına ve Sincan Pedagoji Üniversitesi edebiyat profesörü ve şair Abdukadir Celaledin'in resmi bir suçlama olmaksızın gözaltına alınmasına yol açtı (UHRP, 2018:9). Haberlere göre, eski Eğitim Bakanı Sabit Rözi, Divanu Lugati't-Türk'ü müfredata sokmak ve "pan-Türkizm virüsünü" yaymak suçlamasıyla yargılandı (UHRP, 2018: 8-9). Sincan Eğitim Denetleme Bürosu eski müdürü Satar Savut'un da benzer bir suçtan iki yıl ertelenmiş ölüm cezası aldığı bildirildi. Bu, Türkolojiye doğrudan bir saldırıdır ve pan-Türkizm etiketinin bir teori olarak gerçek ve pratik sonuçları olduğunu göstermektedir. Uygurlar ve Hanlar arasındaki ilişkilerde ılımlı ve uzlaşmacı bir tutum sergilemesine rağmen 2014 yılında müebbet hapis cezasına çarptırılan ve iddiaya göre Avrupa Parlamentosu'ndan Sakharov Ödülü alan Uygur ekonomist İlham Tohti'nin durumu da anılmalıdır (Avrupa Parlamentosu, 2019).¹

Bu niteliksel tablo, 2016'dan sonra gözlemlenen bibliyometrik düşüşle birlikte, tek bir faktöre bağlanamayan karmaşık bir süreci gözlemlememizi sağlıyor. Mevcut veriler, bu dönemdeki bilimsel üretimdeki azalmanın nedenlerinin, 2016 takvim yılının sonuna kadar gerçekleştirilen bibliyografik derlemeyle birlikte, bu rapordan sorumlu olabileceğini düşündürüyor. Görüldüğü gibi, Eruygur'un (2019) bibliyografik çalışmalarında adı geçen birçok bilim insanı, sonraki yıllarda tutuklanan veya hapse atılan Türkologlardı. Bu durum sadece üretimi değil, mevcut bilginin nasıl canlı tutulacağını ve gelecek nesillere nasıl aktarılacağını da kaydediyor. Doğu Türkistan'da arşivlere, akademik dergilere ve özel koleksiyonlara erişim zor ve yeni akademik yayınlar için katı düzenlemeler var (Risk Altındaki Bilim İnsanları Ağı, 2019: 28-30). Durum, Assmann'ın (2011, s. 8) "yüzen biçim" (yüzen alan) kavramına göre değerlendirilebilir. Assmann, bireylerin ve kurumların kültürel hafızanın taşıyıcıları olarak ölümü veya sona ermesinin, kuşaklar arası kolektif bilgi ve deneyimin sürekliliğini tehlikeye attığını savunmaktadır. Bu risk, akademik programların azaltılması, sistem yönetimine verilen önem ve yayın sürecindeki gecikmelerle daha da artmaktadır. Bu, özellikle kolektif hafızanın sosyal bağlamlarda üretildiği durumlarda, kurumsal ve maddi hafıza taşıyıcılarının rolünü vurgulayan "hafıza mekanları" (lieux de mémoire) (Nora, 2006) fikriyle uyumludur.

2010'ların başlarında bibliyografyada ortaya çıkan en yeni eserlerin niteliğini anlamaya çalışırken, niceliksel eğilimlerin altında yatan somut üretim yönlerini dikkate almak faydalıdır. Örneğin, bibliyografyada "Tarih Makaleleri" alt başlığı altında, Abdukadir Celaledin'in "Divanu Lugati't-Türk'te Yansıyan Edebi Kavramlar" başlıklı makalesi, 2008 yılında 6. Sincan Sosyal Bilimler Forumu'nda sunulmuş ve yayınlanmıştır. Makalenin yazarı önce bir kampa gönderilmiş, daha sonraki yıllarda ise hakkında herhangi bir resmi suçlama olmaksızın hapse mahkûm edilmiştir (RFA, 2018). Benzer şekilde, Mahmud Zeydi'nin "Şiirde Milli Özgünlük İfadelerinin Değerlendirilmesi" ve Habibullah Abdusalam'ın "Şehir Edebiyatı Üzerine" başlıklı makaleleri de aynı dergide, aynı alt başlık altında ve aynı yıl (2008) yayınlanmıştır. Bu durum, Sincan Sosyal Bilimler Forumu gibi yerel akademik dergilerin o dönemde düzenli olarak Türkoloji ile ilgili

¹ <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20191017IPR64402/ilham-tohti-awarded-the-2019-sakharov-prize>, [Erişim tarihi: 14.07.2026].

makaleler yayınladığını göstermektedir. “Kültür ve Sanat-Makaleler” bölümündeki örnekler, 1979 ile 1983 yılları arasında üretimin yeniden canlanmasının başlangıcını göstermektedir. Reform ve dışa açılma döneminin ilk yıllarında kendi yayınlarını yeniden canlandıran yerel kurumların bibliyografyasında Hacı Nur Hacı’nın “Karahanlı Döneminde Kültür” (Kitap Eleştirileri Dergisi, 1979), Ji Şiyenlin’in “Tohar Dili ve Niya Karahoca Dili” (A. Abdullaberdi tarafından çevrilmiştir) (Xincang Tarih Bilimleri Dergisi, 1980), Semet Duğaylı’nın “Eski Uygur Kültürüne Kısa Bir Bakış” (Kaşgar Eğitim Enstitüsü Bilimsel Dergisi, 1981) ve Sun Jendi’nin “Uygur Tıbbı ve İpek Yolu” (1983) adlı eserleri yer almaktadır. Bibliyografyanın Dil-Kitaplar bölümünde listelenen ilk eserler, Burhan Şahidi’nin Uygurca-Çince-Rusça Sözlüğü (Milletler Yayınevi, 1953) ve bir dizi Uygurca Dilbilgisi kitabı (1955-1958) olup, bunlar 4. Bölümde ele alınan erken dönem dil standardizasyon faaliyetlerinin somut sonuçlarıdır. Bu üç örnek, 1950’lerden kalma sözlükbilimsel nitelikteki yayınlar, 1980’lerin başlarından kalma kültürel-tarihsel denemeler ve 2008’den kalma edebi-tarihsel makaleler, bibliyometrik eğilime yol açan özel yayın çerçevesinin her üç dönemde de yerel kurumlarla bağlantılı akademik bir çaba olduğunu ve bu çerçevenin 2016’dan beri, bibliyografyanın kapsamı dışında, önemli bir gerileme içinde olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu makale, Çin Halk Cumhuriyeti’nin (ÇHC) devlet politikası ve ideolojik yönelimlerindeki dönüşümün arka planında, 1949-2017 yılları arasında Çin ve Doğu Türkistan’da Türkoloji çalışmalarının niceliksel gelişimini analiz etmektedir. Bibliyometrik analiz ve tarihsel-kurumsal değerlendirmelerden elde edilen temel sonuçlar aşağıda özetlenmiştir. Bibliyometrik veriler, Türkoloji alanındaki üretkenliğin 1980’lerin *Reform ve Açılım* döneminden itibaren arttığını ve 2002 yılında 256 yayınlı zirveye ulaştığını göstermektedir. Ancak 2004 yılından itibaren kademeli bir düşüş bu yükseliş trendini tersine çevirmiştir. Özellikle 2010 yılından sonra ve 2014 yılındaki *Sert Darbe Kampanyası* ile birlikte keskin bir düşüş yaşanmıştır. 2017 yılına gelindiğinde, akademik çıktı 1980 öncesi minimum seviyelere geri dönmüştür. Akademik üretimdeki bu büyük dalgalanma ve azalma, sadece niceliksel bir eğilim değil, aynı zamanda disiplinin iç işleyişinde meydana gelen yapısal bir dönüşümün de işaretidir. Çalışma, akademik üretimdeki düşüşün doğrudan Çin devletinin *Çin Ulus* (Zhonghua Minzu) ve *Çinlileştirme* politikalarının sertleşmesiyle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. 1980’ler ve 1990’lardaki “çeşitlilik içinde birlik” politikası, kademeli olarak daha merkezîyetçi ve asimilasyoncu bir “kaynaşma” (交融 - jiāoróng) politikasına yerini bırakmıştır. Bu süreçte, Türkoloji konuları (dil, tarih, kültür) bağımsız disiplin statüsünden koparılmış ve “ortak bir Çin mirası”na dahil edilmeye çalışılmıştır. İdeolojideki bu paradigmatik değişim, disiplinin epistemolojik temellerini doğrudan etkileyerek, devlet müdahalesinin araştırma konularını belirlemede ve akademik üretimi yönlendirmede nasıl kilit bir faktör haline geldiğini göstermektedir. 2016’dan beri ivme kazanmış gibi görünen siyasi gelişmeler, yalnızca yayın sayısını değil, disiplinin kurumsal varlığını ve insan kaynaklarını da hedef almış gibi görünmektedir.

Rahile Davut ve Abdükdir Celaleddin gibi uluslararası alanda tanınmış Türkologların tutuklanması veya sözde “yeniden eğitim” kamplarına gönderilmesi, alandaki bilgi üretimini durdurmuştur. Bu durum, devletin güvenlik odaklı politikalarının akademik özerklik üzerindeki hakimiyetinin bir göstergesidir. Bu kurumsal ve akademik tasfiyeler sadece bireysel araştırmacıların susturulması değil;

disiplinler içindeki tüm geleneklerin sistematik olarak ortadan kaldırılmasıdır. Bu çalışma, Türkoloji disiplininde on yıllar boyunca toplanan bilgilerin gelecek nesiller için kaybolma ve aktarılmama tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu doğrulayan nicel veriler sunmaktadır. Akademik yayın prosedürlerine ilişkin katı kurallar ve arşivlere erişimdeki engeller, Doğu Türkistan Türkolojisini Assmann'ın "uçucu biçimler" (geçici ve süreksiz bilgi alanları) olarak adlandırdığı şeye indirgeme tehdidi oluşturmaktadır. Kültürel hafıza ve bilgi aktarımı açısından bu, sadece akademik bir kayıp değil, aynı zamanda bir toplumun kültürel hafızasının bilinçli olarak aşındırılmasının da bir işaretidir. Bu nedenle, bibliyometrik eğrilerin ve siyasi karar alma döngülerinin zamansal örtüşmesi, Doğu Türkistan'daki akademik üretimin devletin güvenlik ve ulusal kimlik oluşturma stratejileri tarafından belirlendiğini ve iç bilimsel dinamiklerden etkilenmediğini göstermektedir. Bu çalışma, bibliyometrinin sosyal bilimlerdeki baskı mekanizmalarını ve disiplinler dönüşümleri izlemek için objektif bir ölçüm aracı olduğunu göstermiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, bu bibliyometrik verileri yeni dijitalleştirilmiş veri kümeleri ve farklı bölgesel disiplinlerle karşılaştırarak, sahadaki durumun daha kapsamlı bir resmini sunacaktır.

Kaynakça

- Alptekin, İ. Y. (1992). *Doğu Türkistan davası*. Seha Neşriyat.
- Arat, R. R. (1964). Eski Türk hukuk vesikaları. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1(1), 1-53.
- Alimbayev, A. E., Daurenbekova, L. N., Kemenger, K. R., Imanberdiyeva, S. K., & Bashirov, N. K. (2020). *The idea of eternal country in the first epic poems of the Turkic people*. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 12(6).
- Aristov, N. A. (2014). *Türk halklarının etnik yapısı* (D. A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları.
- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press.
- Ata, A. (2011). *Orhun Türkçesi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ayup, T. (2014). Çin'deki Türk lehçeleri araştırmalarının son 20 yıllık gelişimi üzerine (E. Petek ve diğerleri, Çev.). *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 4, 1-10.
- Arziyev Uyguroviç, R. (2024). *Uygur dil biliminin Kazakistan'da ortaya çıkışı ve gelişimi* (H. Sağdıç, Çev.). *International Journal of Uyghur Studies (IJVUTS)*, 4(8), 295-304.
- Baranovitch, N. (2010). Others no more: The Uyghurs, China, and the nationalization of history. *The Journal of Asian Studies*, 69(1), 105-136.
- Bovingdon, G. (2010). *The Uyghurs: Strangers in their own land*. Columbia University Press.
- Bulut, Y. (2007). Oryantalizm. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 33, ss. 428-437). Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Bellér-Hann, I., Schlyter, B. N., & Sugawara, J. (Eds.). (2017). *Kashgar revisited: Uyghur studies in memory of Ambassador Gunnar Jarring*. Brill.
- Byler, D. (2021). *In the camps: China's high-tech penal colony*. Columbia Global Reports.
- Clarke, M. (2011). *Xinjiang and China's rise in Central Asia, 1949-2009: A history*. Routledge.

- Dashkovskiy, P. K. (2020). *The nomadic nations of Central Asia of the Middle Ages in historical research of Russian scientists of the second half of XIX–early XX century: Archaeology and ethno-cultural history*. *Nations and Religions of the Eurasia*, 22(3), 65–80.
- Dui Hua Foundation. (2023, September 21). *Life sentence for Professor Rahile Dawut confirmed*. <https://duihua.org/life-sentence-for-professor-rahile-dawut-confirmed/> [Erişim tarihi: 01 Haziran 2026].
- Ekrem, E. (2011). *Çin'in Orta Asya politikaları*. Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- English PEN. (2023, October). *Michael Rosen shares PEN Pinter Prize 2023 with Rahile Dawut*. <https://www.englishpen.org/posts/campaigns/michael-rosen-shares-pen-pinter-prize-2023-with-rahile-dawut/> [Erişim tarihi: 04 Haziran 2026].
- English PEN. (2023, October 11). *Rahile Dawut named 2023 PEN Writer of Courage*. <https://www.englishpen.org/news/rahile-dawut-named-2023-pen-writer-of-courage/> [Erişim tarihi: 06 Haziran 2026].
- Ercilasun, A. B. (2013). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi* (13. bs.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erşidin, E. (2001). (TİA)'nın ortaya çıkması ve gelişmesi üzerine. *Turfan Tetkikat Dergisi*, 1, 9–19.
- Eruygur, A. (2019/2026). *Çin Halk Cumhuriyeti'nde yapılan Türkoloji çalışmalarının bibliyografyası* [yüksek lisans tezi]. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- European Parliament. (2019, October 24). *Ilham Tohti awarded the 2019 Sakharov Prize for Freedom of Thought*. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20191017IPR64402/ilham-tohti-awarded-the-2019-sakharov-prize> [Erişim tarihi: 15 Haziran 2026].
- Eyice, S. (1992). V. V. Bartold. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 85–87). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Fei, X. (1989). 中华民族的多元一体格局 [Zhonghua minzu de duoyuan yiti geju] [Çin ulusunun çoğulluk içinde birlik yapısı]. *Journal of Peking University (Philosophy and Social Sciences)*, 4, 1–19.
- Garfield, E. (1972). Citation analysis as a tool in journal evaluation. *Science*, 178(4060), 471–479.
- Grose, T. (2019). *Negotiating inseparability in China: The Xinjiang class and the dynamics of Uyghur identity*. Hong Kong University Press.
- Guówùyuàn Xīnwén Bàngōngshì. (2019). 《新疆的若干历史问题》白皮书 [White paper: Some historical issues concerning Xinjiang].
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif hafıza*. Z. M. Dere, (Çev.). İstanbul: Heretik Yayınları.
- Hällzon, P., Ötkür, Z., Ståhlberg, S., & Svanberg, I. (2024). *Making the most of scarce biological resources in the desert: Loptuq material culture in Eastern Turkestan around 1900*. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 20, 25.
- Herzog, C. (2010). *Notes on the development of Turkish and Oriental studies in the German-speaking lands*. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(15), 7–76.

- Hope, A. (2025). Nihilism, denialism, and annihilation in new Xinjiang white paper. *China Brief*, 25(18), 1–6.
- Human Rights Watch. (2023, September 22). *Chinese court imposes life sentence on Uyghur scholar*. <https://www.hrw.org/news/2023/09/22/chinese-court-imposes-life-sentence-uyghur-scholar> [Erişim tarihi: 20.06.2026].
- Kalkan, İ. (2016). Çokan Velihanov. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 653–654). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kırpık, G. (2008). Oryantalizm ve Necip el-Akiki'ye göre oryantalizmin bazı önemli temsilcileri. *Akademik Bakış*, 2(3), 243–260.
- Komasyon. (1985). *Zhongguo kexue jishu lishi*. Shangwu Chubanshe.
- Komasyon. (2015). *Kutadgu Bilig üzerine araştırmalar*. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yay.
- Koraş, H. (2024). Uygur Yazı Dili ve Sözlükçülüğü. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 58, 1-64.
- Leibold, J. (2007). *Reconfiguring Chinese nationalism*. Palgrave Macmillan.
- Leibold, J. (2013). *Ethnic policy in China: Is reform inevitable?* East-West Center.
- Le Coq, A. Von. (1928/2018). *Buried treasures of Chinese Turkestan: An account of the activities and adventures of the Second and Third German Turfan Expeditions*. A. Barwell, (Ed.).
- Merton, R. K. (1968). The Matthew effect in science. *Science*, 159(3810), 56–63.
- Millward, J. A. (2007). *Eurasian crossroads: A history of Xinjiang*. Columbia University Press.
- Min, G. (2002). Çin'de Türkoloji çalışmaları. *Yeni Türkiye*, 43, 114–118.
- Morgret, N. (2018, May 9). *Chinese government accelerates assimilative policies in "Sinicization of Religion" campaign*. Uyghur Human Rights Project. <https://uhrp.org/report/briefing-chinese-government-accelerates-assimilative-policies-in-sinicization-of-religion-campaign/> [Erişim tarihi: 25 Haziran 2026].
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekânları* (M. Özcan, Çev.). Dost Kitabevi.
- Németh, M., Podolak, B., & Urban, M. (Eds.). (2017). *Essays in the history of languages and linguistics: Dedicated to Marek Stachowski on the occasion of his 60th birthday*. Księgarnia Akademicka.
- Price, D. J. de S. (1963). *Little science, big science*. Columbia University Press.
- RFA (Radio Free Asia). (2018, April 25). *Prominent Uyghur scholar detained in Xinjiang capital Urumqi: Official*. <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/scholar-04252018140407.html> [Erişim tarihi: 07 Temmuz 2026].
- R. C. F. S. (1932). Review of the book *An English lady in Chinese Turkestan*, by Lady MacArtney. *The Geographical Journal*, 79(5), 425–426.
- Raschmann, S.-C., & Vér, M. (2022). Professor Dr. Peter Zieme at 80. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 75(2), 181–185.
- Roberts, S. R. (2020). *The war on the Uyghurs: China's internal campaign against a Muslim minority*. Princeton University Press.

- Ruser, N. (2020). *Documenting Xinjiang's detention system: Satellite imagery, landscape analysis and data visualization*. Australian Strategic Policy Institute.
- Sarı, İ. (2017). *Türkologlar*. İstanbul: Net Medya Yayıncılık.
- Svanberg, I., Hällzon, P., & Ståhlberg, S. (2019). *Glimpses of Lopuq folk botany: Phytonyms and plant knowledge in Sven Hedin's herbarium notes from the Lower Tarim River area as a source for ethnobiological research*. *Studia Orientalia Electronica*, 7, 96–119.
- Sartekin, E. A. (2004). *Uygurca neşredilmiş eserler kataloğu*. Xinjiang Üniversitesi Neşriyatı.
- Scholars at Risk. (2019). *Obstacles to excellence: Academic freedom & China's quest for world-class universities*. https://www.scholarsatrisk.org/wp-content/uploads/2019/09/Scholars-at-Risk-Obstacles-to-Excellence_EN.pdf [Erişim tarihi: 07.07. 2026].
- Shen, Z. & Işık, Ö.F. (2020). "Çin'deki Türkoloji Çalışmaları." *TUDED* 60(2), 587-608.
- Shaw, R. B. (1878). *A Sketch of the Turki Language as Spoken in Eastern Turkistan, Part I-II, With List of Names of Birds and Plants by J. Scully*. Calcutta: Baptist Mission Press.
- Tanay, Y. (2018, November 21). *Eski ve şimdiki Cungar ovası ve Türkistan'ın umumi durumu. Türkçenin Dirilişi*. <https://www.turkcenindirilisi.com> [Erişim tarihi: 14.06.2026].
- Türkistan Library. (n.d.). <https://www.turkistanlibrary.com> [Erişim tarihi: 14.06.2026].
- Uyghur Human Rights Project. (2018). *The persecution of the intellectuals in the Uyghur region: Disappeared forever?* <https://uhrp.org> [Erişim tarihi: 10.06.2026].
- Uyghur Kitap. (n.d.). <https://www.uyghurkitap.com> [Erişim tarihi: 09.06.2026].
- Elkitab. (n.d.). <https://elkitab.org> [Erişim tarihi: 03.06.2026].
- Wang, Y.-X. (1994). *Çin'deki Türk diyalektleri araştırmaları tarihi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Waugh, D. C. (1999). The "Mysterious and Terrible Karatash Gorges": Notes and documents on the explorations by Stein and Skrine. *The Geographical Journal*, 165(3), 306–320.
- Woodhead, C. (1993). Clauson, Sir Gerard. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 8, ss. 48–49). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yakup, A. (2025). Çin'de Türk Dilleri ve Türk Dilleriyle İlişkili Dil ve Dil Çeşitlerine İlişkin Son Belgeler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, (79), 83-112.
- Zenz, A. (2019). Thoroughly reforming them towards a healthy heart attitude: China's political re-education campaign in Xinjiang. *Central Asian Survey*, 38(1), 102–128. <https://doi.org/10.1080/02634937.2018.1507997> [Erişim tarihi: 16.07.2026].
- Zenz, A. (2019). *Break their lineage, break their roots: China's campaign of parent-child separation in Xinjiang*. *Journal of Political Risk*, 7(7), 1–85.